

N. K. AMOSSOV

**RISTIUSU
TEKKIMINE
JA
KLASSIOLEMUS**

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

A-20032

N. K. AMOSSOV

RISTIUSU TEKKIMINE
JA KLASSIOLEMUS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN 1954

Originaali tiitel:

Н. К. Амосов. Происхождение и классовая сущность
христианства

Tõlkinud H. Seping

SISUKORD

Sissejuhatus	3
Legend Kristusest teaduse valguses	6
Ristiusu tekkimise põhjused	17
Urgristiusk ja selle evolutsioon Rooma impeeriumis	28
Ristiusu reaktsiooniline osa	43
Näitlik loengu plaan	60
Metoodilisi juhendeid	62
<i>Kirjandus</i>	64

Toimetaja S. Akeel.

Tehniline toimetaja T. Mitt.

Korrektorid M. Amon ja S. Aron.

Ladumisele antud 30. III 1954. Trükkimisele antud 26. IV 1954. Trükiarv 3000. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 4. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 3,28. Arvutuspoognaid 3,67. MB-07773. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tänn. 54/58. Tellimise nr. 558.

На эстонском языке.

Hind 85 kop.

1—7

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

SISSEJUHATUS

Marksism-leninism õpetab, et sellest ajast peale, kui inimühiskond oli klassideks jagunenud, on religiooni peamiseks allikaks klassirõhumine, inimese ekspluateerimine teise inimese poolt, ekspluateeritavate hulkade jõuetus nende võitluses ekspluataatoritega.

«Usk,» kirjutas V. I. Lenin, «on üks vaimse rõhumise liike, mis lasub kõikjal rahvahulkadel, kes on maha surutud igavese teiste kasuks töötamise, puuduse ja isoleerituse tõttu. Ekspluateeritavate klasside jõuetus nende võitluses ekspluataatoritega sünnitab samuti paratamatult usu paremasse hauatagusesse ellu, nagu metsinimese jõuetus tema võitluses loodusega sünnitab usu jumalatesse, kuraditesse, imedesse jne. . . . Usk on rahvale oopiumiks. Usk on vaimse puskarliik, millesse kapitali orjad uputavad oma inimliku kuju, oma nõudmised vähegi inimväärsele elule.»¹

Üheks kõige levinumaks usuks on ristiusk. Ta tekkis Vana-Rooma impeeriumis kui orjandusliku ühiskonna ekspluateeritavate ja rõhutud rahvahulkade näilise jõuetuse fantastiline, moonutatud peegeldus nende võitluses ekspluataatorite ja rõhujate vastu. Kaotanud lootuse oma olukorra parandamiseks, hakkasid rooma orjad ja vaesed uskuma petlikku religioossesse väljapääsu, uskuma jumalasse-päästjasse, kes lunastavat «kõik vaevatud ja koormatud» talumatuist kannatustest ja raskustest.

Ürgristiusk oli läbi imunud vihast rooma orjapidajate vastu, kuid ta ei näidanud õnnetutele ja õigusteta rahvahulkadele õiget teed nende vabanemiseks, ei kutsunud rõhuid üles võitlusele rõhujate vastu, vaid õpetas kannatlikkust

---

¹ V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn, 1952, lk. 64—65.

ja alandlikkust maises elus kujuteldava taevase õndsuse nimel. See ristiusu põhijoon osutus ekspluataatorlikele klassidele väga kasulikuks. Sedamööda, kuidas ristiusu kogudustesse astusid inimesed elanikkonna varakate kihtide hulgast, kaotas ristiusk ikka enam oma esialgse orjapidajate-vastase laadi ja muutus väga kiiresti usuks, mis orjast täielikult õigustas.

IV sajandil kuulutati ristiusk riigiusuks. Sellest ajast peale kujunes ekspluataatorlike klasside ja ristiusu kiriku vahel kõige tihedam liit, mis oli suunatud rikaste võimu ja vara säilitamiseks ning töötava rahva rõhumiseks ja orjastamiseks.

Orjanduslik ühiskond, milles tekkis ristiusk, asendus feodaalsega, seejärel aga tuli feodalismi asemele kapitalistlik kord. Muutusid ekspluateerimise vormid, kuid ekspluateerimine ise jäi püsima. Õigusteta ja ekspluateeritavad tööinimesed olid jõuetud oma õlgadelt rõhujaid maha raputama, endid orjuse ja viletsuse ahelaist vabastama ning uskusid seepärast edasi Kristusesse-päästjasse; valitsevad ekspluataatorlikud klassid aga püüdsid kõigi jõududega tugevdada religiooni kui võimsat ideoloogilist relva töörahva rõhumiseks. Nii tegutsevad nad ka praegu kõigis kapitalimaades, sest ristiusk oma õpetustega ja Kristuse-kannataja kujuga kasvatab töötajaid kannatlikkuse, alandlikkuse ja alistuvuse vaimus, muudab nad võimetuiks võitlema parema elu eest maa peal.

«Kõiki kaasaegseid religioone ja kirikuid, kõiki ja igasuguseid religioosseid organisatsioone,» ütles V. I. Lenin, «vaatleb marksism alati kui kodanliku reaktsiooni organeid, mis teenivad ekspluateerimise kaitsmise ja tööliklassi uimastamise huve.»¹

Meie päevade tegelikkus tõendab täielikult Lenini sõnu. Ristiusu kiriku vürstid eesotsas Rooma paavstiga teenivad tões ja usus ameerika sõjasüütajaid, püüavad päästa hukkuvat, täiesti roiskunud kapitalismi.

Sajandite jooksul ei ole ristiusk jäänud muutumatuks. Keskajal vastas ristiusk nii oma usulise doktriini kui ka kirikliku korralduse poolest täielikult feodaalühiskonna majanduslikule korrale. Feodaalühiskonna kord oma jagunemisega kuningateks, vürstideks, hertsogiteks, krahvideks, paruniteks jne. peegeldus ristiusulistest kujutlustes taeva-

¹ V. I. Lenin, Teosed 15. kd., Tallinn, 1953, lk. 369—370.

sest hierarhiast — lugematust pühakute, inglite, peainglite, seeravite ja keerubite hulgast, kelle eesotsas oli taevane valitseja-kõikvalitseja. Ristiusu kirik, mis ise oli organiseeritud hierarhilistel alustel ja valdas määratu suuri pärisorjade poolt ülesharitavaid maa-alasid, oli feodaalse maailma üheks võimsaimaks organisatsiooniks, mitte ainult selle vaimseks, vaid ka majanduslikuks toeks. Kui ajaloo areenile ilmus kodanlus, tõi ta ristiusku kaasa muutusi, mis vastavad kapitalistliku ühiskonna majanduslikule korrale. Mitmesuguste reformaatorite — Lutheri, Calvini jt. poolt puhastatud ja uuendatud ristiusk muutus kodanliku korra ustavaks toeks, kapitalistlikuks ja feodaalseks ekspuaterimisvormiks.

Ristiusu näite varal on kujukalt näha, et antagonistlikus klassiühiskonnas kujutab religioon endast üht elementi pealisehitusest, mille sünnitab ühiskonna majanduslik kord (baas) oma arenemise ühel või teisel etapil. Religioon, samuti nagu kogu pealisehitus tervikuna, kaitseb aktiivselt teda loonud baasi.

Meie maal on igasugune religioon, sealhulgas ka ristiusk, mineviku igandiks inimeste teadvuses, vana, ekspuataatorliku korra pärandiks. Sotsialistlikus ühiskonnas ei ole sotsiaalseid põhjusi, mis sünnitavad ja toidavad religiooni, — ei ole inimese ekspuaterimist teise inimese poolt, ei ole klassirõhumist, kriise, tööpuudust ega rahvahulkade viletsust. Kommunismi ehitajad ei vaja religioosseid muinasjutte viirastuslikust taevasest õnnest. Lenini-Stalini partei juhtimisel loovad nad ise, omaendi kätega tõelise õnne maa peal, rajavad inimkonnale tee vabadusele ja üldisele heaolule, tee rahvaste rahule ja vendlusele. Nõukogude inimeste valdav enamus on ateistid, mitteusklikud. Kuid selle tõttu, et inimeste teadvus jääb oma arenemises maha nende majanduslikust olukorrast, valitseb religioon ikkagi veel meie maa mõninga osa elanike teadvust.

Et aidata usklikel töötajail ületada oma teadvuses religioossed igandid, tuleb rahvahulkades laialdaselt teostada teaduslik-ateistlikku propagandat, mis on suunatud religiooni, kõigi tema kommete ja pühade teadusevastase ning reaktsioonilise osa paljastamisele.

Antud loengu ülesandeks on näidata, kui absurdsed on kiriklikud muinasjutud ristiusu «jumalikust» tekkimisest, selgitada selle usu tõelisi ajaloolisi ja majanduslikke juuri ning valgustada tema reaktsioonilist osa.

LEGEND KRISTUSEST TEADUSE VALGUSES

Ristiusu kirik kuulutab, et tema usu rajajaks olevat olnud Jeesus Kristus, jumala poeg, kes ilmus maa peale ja jutlustas seal oma õpetust. Müüt «jumalast-inimesest», kes on lunastanud inimeste patud oma surmaga, seejärel aga surnust üles tõusnud ja läinud taeva, moodustab ristiusu aluse, on tema peamiseks usuliseks doktriiniks.

Oma olemasolu algusest peale püüab ristiusu kirik tõendada ristiusu müütilise rajaja ajaloolist reaalsust. Sel eesmärgil koostati evangeelseid jutustusi Kristuse maapealsest elust, tehti juurdekirjutusi vana-rooma ja heebrea ajaloolaste ja kirjanike teostesse ning fabritseeriti võltsreliikviaid. Sajandite jooksul kirjutati terved mäed raamatuid, milledes nende autorid moonutasid ning võltsisid ristiusu tõelist ajalugu. Sääraseid raamatuid lastakse tohutul hulgal välja ka praegu kõigis kodanlikes maades. Võetakse tarvitusele ka teist liiki katseid selleks, et tõestada ristiusu «pühakirja» usaldatavust. Mitte kaua aega tagasi näiteks teostasid ameerika arheoloogid kaevamisi Palestiinas näiliselt selleks, et leida esemete jäänuseid Jeesuse Kristuse maapealsest elust ja tegevusest. Spionaaži- ja muid andmeid, mis on Ameerika imperialismile vajalikud Palestiina muutmisel oma sõjaliseks baasiks, kogusid «arheoloogid» kindlasti rohkesti. Mis aga puutub esemete jäänustesse Jeesuse Kristuse elust, siis neid nad muidugi ei leidnud ega leia kunagi, sest ajalooteadus on täiesti ammendavalt kindlaks teinud, et Kristus on välja mõeldud, müütiline isiksus.

Ajajärk, mil vastavalt ristiusu legendidele pidi Jeesus Kristus elama, ei ole nii väga iidne. Sellest ajast on säilinud palju arheoloogilisi mälestusmärke: tarbe- ja kultuseesemeid, raidkirju asjadele, seinamaale elamute ja maa-

aluste kalmistute seintel. Kuid nende dokumentide, mälestusmärkide ja esemete hulgas ei ole ainsatki, mis kinnitaks Kristuse olemasolu. Mis puutub mitmesugustesse «reliikviate»-tesse», mida näidatakse kirikutes ja kloostrites Jeesuse Kristuse maapealse elu «tõendamiseks», siis praegusel ajal ei pea teadlased isegi vajalikuks neid mainida, sest nende «reliikviate» absurdus ja võltsing on silmanähtavad igale kainelt mõtlevale inimesele. On küllalt, kui öelda, et klerikaalide poolt fabritseeritud «pühade esemete» hulgas võib leida mitte ainult näiteks puukilde «issanda ristist», milledest, kui need kõik kokku koguda, saaks terve Iaevatäie puid, vaid ka sääraseid «imepäraseid asju», nagu «Jeesuse keha jälgi», tema «pühasid pisaraid», «püha naba», «püha eesnahka» ja muud taolist.

Ristiusu tekkimise ajastul oli Vana-Rooma impeeriumis rohkesti õpetlasi ja kirjanikke, nagu näiteks rooma ajaloolased Tacitus (sündis umbes 55. aastal ja suri umbes 120. aastal), Plinius Noorem (umbes aastail 61—114) ja Svetonius (umbes aastail 70—160), rooma filosoof Seneca (suri 65. aastal), tuntud looduseuurija, rooma kirjanik Plinius Vanem (suri 79. aastal), kreeka ajaloolane Plutarchos (umbes aastail 46—126), juudi filosoof Philon (elas I sajandi lõpul enne meie ajaarvamist ja I sajandi esimesel poolel meie ajaarvamise järgi), juudi ajaloolane Joseph Flavius (suri umbes 105. aastal) ja teised. Need õpetlased ja kirjanikud kirjeldasid üksikasjaliselt oma ajajärgu ajalugu. Oma teostes kirjutavad nad mitte ainult suurtest sündmustest ja suurtest inimestest, vaid ka vähem olulistest sündmustest, samuti inimestest, kes ei olnud kuigi tähelepanuväärsed. Kuid Jeesusest Kristusest ei räägi ükski toleegne ajaloolane kuskil mitte midagi. See tähendab, et nad ei olnud kuulnud mingist Jeesusest Kristusest, ei kuulnud aga seepärast, et teda ei olnudki.

Kui juba välja kujunes ristiusu kirik, siis mõistsid tema tegelased ja jutlustajad, et Jeesuse Kristuse mahavaikimine kaasaegsete poolt võib esile kutsuda kahtluse tema olemasolusse, ja seepärast otsustasidki laskuda valskustele ja võltsingutele. Tol ajal ei trükitud raamatuid veel trükikojas, vaid kirjutati ümber käsitsi, ja nii tegidki «vaimulikud isad» ümberkirjutamisel vahelelükkeid (interpolatsioone) juudi ajaloolase Joseph Flaviuse, rooma ajaloolaste Tacituse ja Svetoniuse ning mõnede teiste teostesse. Ajalooteadus on need võltsingud paljastanud.

Toome ühe näite.

Joseph Flaviuse teoses «Juudamaalaste muistised» on sel kohal, kus ta räägib Pontius Pilatusest, rooma prokuraatorist (valitsejast) Juudamaal, tehtud järgmine juurdekirjutus:

«Sel ajal elas Jeesus, tark mees, kui teda ainult võib nimetada inimeseks. Sest ta tegi imesid ja õpetas inimesi, kes rõõmuga võtsid vastu tema poolt kuulutatavat tõe. Palju juuda- ja kreekamehi meelitas ta enda poole. See oli Kristus. Kuigi Pilatus meie rahva suursuguste inimeste salakaebuse põhjal mõistis ta ristilöömisele, ei öelnud Kristuse endised järelkäijad temast lahti. Sest kolmandal päeval ilmus ta uuesti nende juurde elusana, nagu sellest ja paljudest teistest Kristuse imetegudest olid ennustanud jumala poolt läkitatud prohvetid. Ja kuni tänase päevani on olemas kristlaste usulahk, kes said temalt oma nime.»

See, kes kirjutas sellised read, pidi uskuma Kristusesse kui jumalasse, uskuma tema «ülestõusmisesse» ja teistesse «imetegudesse», s. o. pidi olema kristlane. Kuid ajaloost on teada, et Joseph Flavius oli kuni oma surmani ortodoksne juudamaalane, mitte aga kristlane. Järelikult ei võinud Joseph Flavius ise kirjutada neid ridu. Teadlased on tõestanud, et Flaviuse esimestes käsikirjalistes raamatutes enne III sajandi teist poolt niisuguseid ridu ei olnud. Pealegi ei ole need read üldse seotud nii eelneva kui ka järgneva esitusega.

Evangeeliumides jutustatakse, et Jeesus Kristus tegi suuri imesid ja tema eluga käisid kaasas suured ning imeväär- sed sündmused. Matteuse evangeeliumis näiteks räägitakse, et kui Jeesus Kristus suri ristil, siis oli suur maavärise- mine. Luuka evangeeliumis teatatakse, et enne Kris- tuse surma algas päikesevarjutus, mis kestis tervelt kolm tundi.

Tuntud rooma õpetlane Plinius Vanem, keda me juba mainisime, kirjutas suure teose pealkirjaga «Looduse aja- lugu», milles ta üksikasjaliselt kirjeldas sel ajal toimunud loodusnähtusi. Selles teoses on terve peatükk päikesevarju- tustest, kuid sellest päikesevarjutusest ja maavärisemisest, millest räägitakse evangeeliumides, ei ole Pliniuse raama- tutes sõnagi lausutud. Pealegi on teada tänapäeva teaduse andmetest, mis võib täpselt kindlaks määrata päikesevarju- tuse aja ja koha, et evangeeliumides osutatud päikesevar- jutust ei ole olnud.

Ükski õpetlastest ja kirjanikest ei maini samuti teisi «imetegusid», mida Jeesus Kristus olevat korda saatnud. Järelikult niisuguseid imetegusid ei ole olnud ega saanudki olla. Evangeelsed jutustused imedest, mida Jeesus Kristus olevat korda saatnud, on üheks tunnistuseks sellest, et neis on juttu mitte ajaloolisest isiksusest ja reaalsetest sündmustest, vaid mitmesugustest müütidest ja fantastilistest legendidest.

Ajalooteadusel on teada rida teoseid, mis on kirjutatud II sajandil nii ristiusu apologetide (kaitsjate) kui ka tema vastaste poolt. Ristiusu teostest on näha, et juba sel ajal eitasid paljud inimesed Kristuse ajaloolisust, tema maa-pealset elu. Sellest annab näiteks tunnistust II sajandi keskel elanud ristiusu kirjanik Justinus, keda on nimetatud filosoofiks ja märtriks. Uhes temale omistatavas teoses «Kahekõne juudamaalase Tryphoniga» ütleb viimane, pöördues kristlaste poole: «Te usute tühja muinasjuttu ja ise luuletate endile oma Kristuse. Kui ta kuskil sündiski ja kuskil elaski, siis igal juhul ei tunne teda keegi.» Et Jeesuse kohta puuduvad ajaloolised andmed, sellele juhtisid tähelepanu ka mõned kristlased. Seoses sellega kirjutab ühe varajase ristiusu aegse teose autor: «Ma olen kuulnud, kuidas mõned räägivad, et kui nad seda, mis on öeldud evangeeliumides, ei leia arhiivides, siis nad ka ei usu seda» (Ignatiuse läkitus filadelfialastele).

II sajandi ristiusu-vastane kirjandus on samuti kaudseks tõendiks Kristuse ajaloolisuse vastu, sest selles ei ole ühtki viidet mingisugustele ajaloolistele andmetele Kristusest. Kui niisuguseid andmeid oleks olemas olnud, siis oleks neid kahtlemata tundnud ja oma teostes kasutanud näiteks kirjanik Kelsos, kes oli oma aja harituim inimene, tundis hästi antiikse maailma filosoofilist, ajaloolist ja ilukirjandust, nagu seda tõendab tema teos «Tõe sõna», mis oli kirjutatud kristlaste vastu.

Kui Vana-Rooma impeeriumi rahvahulkade seas kujunesid ja levisid jutustused Jeesusest Kristusest, siis kirjutasiid paljud inimesed neid üles. Niisuguseid jutustusi Jeesusest Kristusest, mida hakati nimetama evangeeliumideks («evangeelium» tähendab vana-kreeka keeles «hea sõnum»), ilmus väga palju. IV sajandi alguseks oli rohkem kui 40 evangeeliumi, ja kõik nad olid üksteisele järsult vasturääkivad. Kõigis evangeeliumides leidis niisuguseid ilmseid absurdsusi, et ainult inimesed, kes olid usust täielikult pimestatud, neid ei märganud.

Vasturääkivate ja vassitud evangeeliumide suur arv oma kõikvõimalike absurdsustega kutsus ristiusu järgijates esile mitmesuguseid kahtlusi. Ristiusu kiriku tegelased valisid lõpuks pärast pikki vaidlusi kõigist olemasolevaist evangeeliumidest välja neli: Matteusele, Markusele, Luukale ja Johannesele omistatavad evangeeliumid, mis näisid neile vähem vasturääkivaina. Esimesel ristiusu üldisel kirikukogul, mis toimus 325. aastal Nikea linnas, kuulutati need evangeeliumid kanoonilisteks (kiriku poolt heakskiidetuiks). Selleks, et kristlased tunnistasid tõelisteks just need neli evangeeliumi, mõeldi välja legend sellest, nagu oleks jumal ise neile osutanud. Kõik evangeeliumid olevat asetatud altari ette ja piiskopid hakanud jumalat paluma, et tõelised, «pühad» evangeeliumid hüppaksid altarile. Need «hüppavad» evangeeliumid osutusidki, nagu ülal näidatud, kanoonilisteks evangeeliumideks. Kõik teised evangeeliumid kuulutati apokriivalisteks (võltsituiks, mitteusutavaiks). Ja klerikaalid kogusid neid kõikjalt, kus iganes võimalik, ning hävitasid ära.

Ristiusu kirik valis välja ja tunnistas tõelisteks ainult neli eespool märgitud evangeeliumi, kuid ka neis on palju vassimisi ja vasturääkivusi. Võtame näiteks evangeelsed jutustused «Kristuse sündimisest». Kõigepealt tuleb märkida, et sellest ei räägita midagi ei Markuse evangeeliumis ega Johannese evangeeliumis. Nii esimeses kui ka teises evangeeliumis kujutatakse Jeesust Kristust kohe täiskasvanud inimesena. Jeesuse sünnist ja lapsepõlvest jutustatakse ainult Matteuse ja Luuka evangeeliumides, kuid juba nende jutustuste pealiskaudsel võrdlemisel tulevad nende vahel ilmsiks teravad lahkuminekid.

Vastavalt Luuka evangeeliumile sündis Jeesus Petlemas, pärast seda tõid vanemad ta Jeruusalemma templisse ja seejärel «läksid nemad tagasi Kaalilea maale, oma Naatsareti linna» (2. peatükk). Matteuse evangeeliumi sõnade järgi aga viisid vanemad Jeesuse pärast tema sündimist ja hommikumaa tarkade poolt kummardamist mitte Naatsaretti, vaid Egiptusesse, kuhu nad ka jäid kuni Herodese surmani (2. peatükk). Mõlemas evangeeliumis on juttu Jeesuse genealoogiast, kuid need genealoogiad erinevad järsult teineteisest: Jeesuse esivanemate arv ja nende nimed on erinevad. Nii näiteks räägitakse Matteuse evangeeliumis, et Kristuse vanaisa nimi oli Jakob (1. peatükk), Luuka evangeeliumis nimetatakse vanaisa aga Elik (3. peatükk).

Veelgi vassitumalt ja vasturääkivamalt kui Jeesuse Kristuse elulugu esitatakse evangeeliumides tema õpetust. Isegi ühes ja samas evangeeliumis võib leida Kristuse sõnu, mis on üksteisele vasturääkivad. Ühes kohas näiteks annab Jeesus nõu tignedale mitte vastu panna, teisel aga ütleb, et see, kellel headust ei ole, tuleb hävitada. Säärased vasturääkivused on seletatavad sellega, et evangeeliume on koostanud mitmesugused inimesed, kes kirjutasid neid eri aegadel ja erinevatel eesmärkidel. Evangeeliume on korduvalt täiendatud ja muudetud. Filosoof Kelsos ütleb oma teoses «Tõe sõna», mis on kirjutatud II sajandi teisel poolel, et kristlased «kolm, neli ja mitu korda muudavad ning töötavad ümber evangeeliumide esimesi üleskirjutusi».

Peale eespool märgitud vasturääkivuste leidub evangeeliumides palju geograafilisi ja ajaloolisi absurdsusi. Näiteks räägitakse evangeeliumides Jeesuse kohta, et ta on pärit Naatsaretist, tol ajal aga niisugust linna ei olnudki. Samuti ei olnud tollal Palestiinas Kapernaumi, Chorazini, Bethsaida ja mõningaid teisi linnu ning kohti, milliseid evangeeliumides mainitakse. Evangelistid kirjeldavad valesi ka muistse Palestiina taime- ja loomariiki. Mitte ühtegi sellele maale iseloomustavat taime ega looma (õlipuud, mandlipuud, seedrid, datlipalmid, lõvid, šaakalid, hääänid) evangeeliumides ainustki korda ei mainita. Sinepist, sellest väikest, üheaastasest taimest, räägitakse Luuka evangeeliumis, et see on suur puu, mille okstes varjavad end linnud (13. peatükk). Markuse evangeeliumis jutustatakse suurest seakarjast, mis koosnes ligi kahest tuhandest seast (5. peatükk), kuigi juudid sigu ei kasvatanud. See kõik annab tunnistust sellest, et evangeeliume kirjutasid need inimesed, kes üldse ei tundnud Palestiinat ja kellel olid kõige segasemad ettekujutused tema ajaloost. Nad ei märgi õieti rooma asehaldurite valitsemisaegu, Jeruusalemma ülempreestrite nimesid ja palju muud.

Mida kujutab endast evangeelium?

Evangeelium, samuti nagu kõik teised mitmesuguste religioonide niinimetatud «pühad raamatud» — juutidel ja kristlastel piibel (selle esimene osa), muhameedlastel koraan —, on igasuguste muistsete legendide ja pärimuste, fantastiliste põhjendamatu juttude ja jutustuste kogumik. Kogu varajase ristiusu kirjanduse ja ilmalike kirjanike teoste teadusliku analüüsi, samuti teiste selle aja dokumentide alusel on kindlaks tehtud, et enamik raamatuid, mis kuuluvad risti-

usu niinimetatud Uude Testamenti, on koostatud II sajandi esimesel veerandil, kusjuures nende ümbertöötamine ja redigeerimine lõpetati põhiliselt alles II sajandi keskel. Need raamatud, vaatamata nende mitmekordsele ümbertegemisele, sisaldavad mõningat materjali, mis näitab varajaste kristlaste meelelaadi ja uskumusi, nende koguduste organisatsioonilist ehitust ja sotsiaalset koosseisu jne. Meil tuleb sellest veel juttu, kui me räägime ürgristiusust ja selle evolutsioonist Rooma impeeriumis, praegu aga vaatleme ainult seda küsimust, kuidas kujutlesid endile tol ajal Kristust temasse uskuvad inimesed.

Kõige varajasemaks ristiusu teoseks on niinimetatud «Johannese ilmutusraamat» ehk «Apokalüpsis», mis on kirjutatud umbes 68. aastal, nagu on kindlaks teinud F. Engels. Selles teoses kujutatakse Jeesust mitte inimesena, kes elas ja jutlustas maa peal, vaid taevase müütilise olevusena, keda autor näitab mitmesugustes fantastilistes kujudes: kord taevase ülempreestrina, kord seitsme sarve ja seitsme silmaga taevase jumalatalleena, kord jumala pojana, kord «inimese poja sarnasena».

Pärast «Johannese ilmutusraamatut» on vanemaiks kanoonilisteks ristiusu teosteks (välja arvatud ristiusu kiriku uustestamentlik kaanon) niinimetatud «Apostel Pauluse kirjad». Erinevalt «Apokalüpsisest» on Jeesust neis kujutatud mitte taevase üleloomuliku olendina, vaid jumalana, kes on tulnud alla maa peale ja võtnud inimese kuju. See jumal-inimene sündis maa peal maisest naisest, löödi risti, suri ja seejärel tõusis surnust üles. Kuid «Pauluse kirjades» mitte kuskil ei näidata, kus ja millal see kõik oli. Kristuse täielik «biograafia», tema maapealne elulugu esitatakse alles evangeeliumides, mis on kirjutatud hiljem, II sajandil.

Seega ei omistanud kristlased oma kujutlustes mitte kohe jumalale inimese jooni. Esimestele kristlastele ei olnud Kristus jumal-inimene, kes elas maa peal, vaid ainult jumal, taevane päästja.

Kui hakati koostama evangeelseid jutustusi Jeesuse Kristuse maapealsest elust, siis osa kristlasi keeldus visalt tunnustamast, et Kristusel on «inimese loomus» ja «ihu» (keha). Nad uskusid endiselt, et Kristus on ainult «taevane päästja». Mõned neist arvasid, et kui Kristus oligi maa peal, siis ainult ilmutusena; mis näis olevat nagu inimene. Need kristlased said doketite nimetuse (vana-kreeka sõnast

«dokeo», mis tähendab «näilisus»). Kirik kuulutas nad ketseriteks. Kuid doketid avaldasid oma mõju mõningatele evangeeliumidele, eriti Johannese evangeeliumile, milles Kristust ei ole kujutatud kaugeltki sellisel määral reaalse isiksusena, kui teistes kanoonilistes evangeeliumides.

Paljastanud legendi Jeesuse Kristuse ajaloolisusest, näitas ajaloo teadus ühtlasi, et evangeelsed jutustused Jeesusest Kristusest — tema sünnist, jutlustaja-tegevusest ja tema poolt tehtud imedest, tema märtrisurmast ja ülestõusmisest — laenas ristiusk põhiliselt Rooma impeeriumis elavate rahvaste hulgas tol ajal laialdaselt levinud religioossetest kujutlustest.

Enne ristiusu tekkimist uskusid Idamaa, Egiptuse, Kreeka ja Rooma muistsed rahvad inimtaolistesse jumalatesse, kes — nende rahvaste uskumuste järgi — valitsesid looduse jõudude üle. Üheks peamiseks jumalaks muistsete, põlluharimisega tegelevate rahvaste juures peeti päikese- ja taimestikujumalat. Päikesejumalat pidasid nad aastaegade vahetuse, taimestiku kasvu ja närbumise põhjustajaks. Igal aastal pühitsesid need rahvad päikesejumala sündimist, tema surma ja ülestõusmist. Päikesejumala sündi pühitseti talvise pööripäeva ajal — detsembri lõpus ja jaanuari alguses. Sel ajal päike nagu sünnib uuesti, hakkab käima ikka kõrgemalt ja kõrgemalt, päevad muutuvad pikemaks ja ööd lühemaks. Päikesejumala surma ja ülestõusmist pühitseti kevadise pööripäeva ajal, mil päev jõuab oma pikkuselt ööle järele. Kevadel ärkab ellu kogu loodus ning ühes sellega tõuseb üles ka päikesejumal, nagu arvasid muistsed põlluharijad.

Egiptuse muistsete põlluharijate päikese- ja taimestikujumalaks oli Osiris. Egiptuse preestrite õpetuse järgi elas Osiris 30 aastat maa peal, õpetas inimestele põlluharimist ja andis neile armastuskäsud ning moraalireeglid. Kurjad jõud tapsid Osirise, kuid ta tõusis surnust üles, läks taeva ja mõistab seal kohut õndsate ja patuste üle.

Muistsetel pärslastel oli päikesejumalaks Mithra, kes, nagu räägib legend, sündis mäekoopas 25. detsembril, elas enne surma läbi raskeid kannatusi ning keda tema õpilased valusalt taga leinasid; seejärel olevat ta aga, samuti nagu Osiris, surnust üles tõusnud.

Usk kannatavasse, surevasse ja surnust üles tõusvasse jumalaisse oli laialdaselt levinud ka teiste muinas-ida rah-

vaste hulgas: foiniiklastel näiteks oli niisuguseks jumalaks Adonis, früügialastel — Attis.

Orjanduslikus ühiskonnas, kus töötajate hulgad said tunda ekspluateerimise rõhumist, hakati kõigis neis jumalais nägema ka jumalaid-päästjaid: nende poole pöördusid inimesed palvetega mitte ainult soojuse ja viljasaagi pärast, vaid ka selleks, et nad lunastaksid neid kurjusest ja hukkumisest, päästaksid viletsusest ja orjusest. Oma jumalate kohta koostasid muistsed, põlluharimisega tegelevad rahvad sajandite jooksul mitmesuguseid legende ja müüte. Neis jutustati vägitegudest ja imedest, mida need jumalad olivat korda saatnud, kirjeldati üksikasjaliselt nende kannatusi, surma ja ülestõusmist.

Ristiuse tekkimise ajaks oli Idamaa jumalate-päästjate kultus laialdaselt levinud kogu Rooma impeeriumis. Ristiusk töötas ümber Idamaa legende jumalatest-päästjatest, muutis ja kohandas neid oma uue jumala — Jeesuse Kristuse kujule.

Eriti palju laenas ristiusk muistsest judaismist oma usuga tulevasse taevasesse päästjasse — messiasse, lähenevasse maailma lõppu ja taevasesse kohtusse. Muistse judaismi «pühakirjas», mis hiljem võeti üle ristiuse piiblisse, oli rohkesti «ennustusi» selle kohta, kuidas ilmub «jumalik» päästja, mida ta teeb jne. Jeesuse Kristuse maapealse elu «biograafia» koostamisel mõtlesid evangelistid spetsiaalselt välja neid või teisi episoodide, et tõendada, nagu oleks Jeesus tõepoolest seesama päästja, keda jumal oli oma «prohvetite» kaudu inimestele tõotanud. Nii näiteks Joosepi ja Maria põgenemine noore Jeesusega Egiptusesse on koostatud Matteuse evangeeliumi autori poolt prohvet Osea muistse judaismi «püha» raamatu teksti alusel.

Peatume veel ühel küsimusel: mispärast siis vaatamata sellele, et Jeesus Kristus ei ole kunagi ega kuskil elanud, arvavad paljud rahvad aega «Kristuse sündimisest» alates?

Sellele küsimusele annab ajalooteadus samuti ammen-dava vastuse.

Kuni ristiuse ajaarvamise sisseseadmiseni arvati paljudes Euroopa maades aega Rooma rajamisest alates, kusjuures jutustusel «Rooma rajamisest» on samuti muinaslooline, ebateaduslik iseloom. Nii näiteks jutustatakse Rooma müütlistest rajajatest — Romulusest ja Remusest, et neid oli imetanud emahunt. Teistes maades arvati aega Süüria

valitseja Seleukose või Rooma keisri Diocletianuse valitsemise algusest, või Bütsantsi keisrite valitsemisaastate järgi.

Ristiusu ajaarvamine, s. o. ajaarvamine «Kristuse sündimisest» alates mõeldi välja rooma munga Dionysios Väikese poolt 525. aastal. Küsitakse, kuidas ta «tegi kindlaks» müütilise, legendaarse Kristuse sündimise kuupäeva?

Algul otsustas Dionysios Kristuse ülestõusmise kuupäeva välja arvutada tema surma aja järgi, mille auks kristlased pühitsevad ülestõusmispüha. See püha on kristlaste juures liikuv: teda pühitsetakse ühel pühapäeval 22. märtsi ja 25. aprilli vahel vana ajaarvamise järgi, olenevalt sellest, millal on ühel või teisel aastal esimene kevadine täiskuu. Ülestõusmispüha võtsid kristlased üle muistsetelt juutidelt, kes arvasid aega kuukalendri järgi, ja teistelt muinas-ida rahvastelt, kes kevaditi, peamiselt 25. märtsil, pühitsesid päikese- ja taimestikujumala ülestõusmise auks püha. Ülestõusmispüha väljaarvutamiseks koostas ristiusu kirik erilise tabeli, niinimetatud pashaalia.

Ristiusu legendide alusel arvas Dionysios, et Jeesus Kristus tõusis surnust üles nädala esimesel päeval, pühapäeval, 25. märtsil. 25. märts langes ülestõusmispühaga ühte 785. aastal Rooma rajamisest arvates. Seetõttu Dionysios otsustas, et Jeesus Kristus «tõusis surnust üles» 25. märtsil 785. aastal Rooma rajamisest arvates, «sündis» aga 30 aastat varem. Järelikult, nagu arvutas Dionysios, on 755. aasta Rooma rajamisest arvates esimeseks aastaks «Kristuse sündinist».

Dionysios esitas oma «väljaarvutused» Rooma paavstile ja pani ette arvata aega «Kristuse sünnist» alates. Kuid see ristiusu ajaarvamine ei leidnud kaua aega poolehoidu, ja Lääne-Euroopas võeti see tarvitusele alles umbes 1000 aasta pärast. Saksamaal ja Prantsusmaal viidi see ajaarvamine sisse XVI sajandil, Inglismaal aga XVIII sajandil. Venemaal viis ristiusu ajaarvamise sisse Peeter I 1700. aastal. Kuni selle ajani arvati Venemaal aega piibliloo «maailma loomisest» arvates.

Seega on ristiusu ajaarvamine väljamõeldis ja täielikult ebateaduslik: ta teostab ajaarvamist mitte kunagi toimunud sündmuse järgi. Omal ajal leidis see ajaarvamine euroopa rahvaste poolehoidu sellepärast, et nende elus ja olustikus etendas ristiusu kirik oma usuliste doktriinide, tavade ja pühadega määratu suurt osa.

Meie maa, kes kindlalt kaitseb teadust ega tunnusta midagi teadusevastast, teostab seni ajaarvamist ristiusu ajaarvamise järgi, kuna see on tänapäeval üldiselt tarvitusele võetud enamikus maades. Pole kahtlust selles, et tulevikus asendab inimkond praeguse ajaarvamise uue, tõeliselt teadusliku, tõeliselt ajaloolise ajaarvamisega, mis vastab töötava rahva võitlusele oma vabanemise eest orjuse ja rõhumise ahelaist.

RISTIUSU TEKKIMISE PÕHJUSED

Oma teoses «Bruno Bauer ja varajane ristiusk» kirjutas Friedrich Engels:

«Religioonist, mis alistas Rooma maailma-impeeriumi ja 1800 aasta jooksul valitses tunduva osa tsiviliseeritud inimkonna üle, ei saa vabaneda niiviisi, et lihtsalt kuulutada ta petiste poolt meisterdatud mõttetuseks. Et teda mõista, peab oskama selgitada tema päritolu ja arenemist neist ajaloolistest tingimustest, milles ta tekkis ja valitsema pääses. Eriti käib see ristiusu kohta. Siin tuleb ju lahendada küsimus, kuidas see juhtus, et Rooma impeeriumi rahvahulgad pidasid kõigist teistest usunditest paremaks seda mõttetust, mida jutlustasid pealegi orjad ja rõhutud, nii et lõpuks auahne Constantinus (Rooma keiser aastail 306—337. — N. A.) veendus, et selle mõttetu usu vastuvõtmine on parim vahend selleks, et tõusta Rooma maailma isevalitseja positsioonini.»¹

Eespool, arutades evangeeliumide küsimust, nägime, et ristiusu kirik oma olemasolu algusest peale on laialdaselt kasutanud pettust ja ajalooliste faktide moonutamist. Kuid sellel ei oleks olnud mingisugust edu, kui rahvahulkadel ei oleks tekkinud vajadust uue usu järele, kui elu ei oleks neis sünnitanud usku uuesse jumalasse-päästjasse. Ristiusu kirik ei «meisterdanud» uue usu, vaid töötas selle ümber vastavalt tema vaimule ning korraldas teatud ususüsteemiks rahvahulkades tekkinud uued religioossed uskumused ja lootused. Sellepärast tulebki ristiusu päritolu küsimuse selgitamisel pöörata peamist tähelepanu neile ajaloolistele tingimustele, milles ta tekkis ja valitsema pääses.

---

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XV kd., lk. 602—603 (v. k.).

Marksism-leninism õpetab, et «... igasugune religioon pole ju midagi muud kui fantastiline peegeldus inimeste peades neist välisjõududest, mis valitsevad inimesi nende igapäevases elus, peegeldus, milles maised jõud omandavad ülemaiste jõudude vormi».¹ Ajalooteadus on kindlaks teinud, et ristiusk tekkis vana-rooma orjandusliku ühiskonna pikaajalise lagunemise tulemusel kui fantastiline peegeldus inimeste peades neist ühiskondlikest jõududest, mis sel ajal nende üle valitsesid ja millede ees nad tundsid endid jõuetuina.

Rooma orjanduslik riik, mis kujunes mõned sajandid enne meie ajaarvamist, ühendas ristiusu tekkimise ajaks oma valitsemise alla peaaegu kogu vana maailma, mis asetses Vähemere rannikul ja Lääne-Euroopas: Itaalia, Kreeka, Egiptuse, Süüria, Gallia (Prantsusmaa), Hispaania, Britannia ja teised maad.

Vana maailma kõige suurema ja rikkama riigi — Rooma riigi võimsus püsis orjatöö ekspluateerimisel, alistatud maade orjastamisel ja riisumisel ning loendamatuil vallutussõdadel, millede peamiseks eesmärgiks oli saada ikka uusi ja uusi sõjavange — orje.

Rooma orjapidajad — suurmaaomanikud, töökodade, kaevanduste ja kivimurdude omanikud, kaupmehed, liigkasuvõtjad ja teised rikkad — vaatasid orjadele kui tööloomadele, kui tootmisriistadele. Sageli panid nad orjad raskeisse ahelaisse, põletasid nende kehadele mähgid ja sundisid töötama julmade järelevaatajate valve all varahommikust hilisõhtuni. Orjade elukortereiks olid kasarmud, niinimetatud ergastulumid, mis olid ehitatud nagu vanglad ja asetsesid sageli maa all.

Rooma kirjanik Apulejus kirjeldab orje veski juures asuvas ergastulumist järgnevalt: «Nahk oli kõigil üleni kirju sinistest vorpidest, vöödiliseks pekstud seljad olid pigem varjatud kui kaetud räbalais kaltsudega... särgid kõigil katkised, kõikjalt paistab läbi ihu, laubale on põletatud mähgid, pool pead paljaks aetud, jalgadel rõngad, mullakarva näod, silmad välja sööbitud suitsust ja tulistest aurudest, kõik poolpimedad, sellele lisaks kõigile piinav tolm nagu räpane tuhk, otsekui rusikavõitlejail, kes ei lähe heitlema teisiti, kui on end üle puistanud peene liivaga.»

---

¹ F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1951, lk. 279.

Orjade rängad elu- ja töötingimused viisid selleni, et neid suri tuhandete kaupa. Nende asemele veeti kohale uusi tuhandeid vange, keda saadi rohkearvulistes sõdades. Ja rooma orjapidajad jätkasid orjade halastamatut ekspluateerimist oma laialdastes valdustes, mitmesugustes tootmis- harudes, majateenijatena jne.

Rooma riigi vabad elanikud ei olnud ühesugused. Vähe- miku neist moodustasid orjapidajad, enamiku aga väike- omanikud, peamiselt talupojad. Talupoegade olukord oli väga raske. Rohkearvulised ja kestvad sõjad laostasid talu- poegi, kuna neil tuli lahkuda oma majapidamistest ja astuda sõjaväeteenistusse, anda sõjaväkke oma poegi, maksta riigi- ja mitmesuguseid sõjamakse. Pealegi ei pidanud väiketalu- majandid vastu võitluses orjapidajate-suurmaaomanike majanditega, kes orjatöö abil kasvatasid odavamalt vilja. Talupoegade maatükid läksid suurmaaomanike kätte, laos- tunud talupojad aga olid sunnitud otsima teenistust linna- des.

Maata jäänud rooma talupoegade viletsat olukorda kirjel- das kujukalt Rooma vabariigi rahvatribuun Tiberius Gracchus (133. aastal enne meie ajaarvamist) oma kõnes, mille ta pidas rahvakoosolekul. «Metsloomadel, kes elavad Itaalias,» ütles ta, «neilgi on koopad ja urkad, kuna inimes- tel, kes surevad võideldes Itaalia eest, ei ole mitte midagi peale õhu ja valguse. Nad on ilma peavarjuta, on jäetud ilma alatisest eluasemest, hulguvad ringi koos naiste ja las- tega. Väejuhid petavad sõdureid, manitsedes neid võitlema esivanemate haudade ja templite eest, kuna roomlaste hul- kadel ei ole altareid ega esivanemate kalmistuid. Neid nime- tatakse valitsejajaks, kuid neil ei ole isegi lapikest isiklikku maad.»

Talupoegade laostumine tõi endaga kaasa käsitöölise laostumise, kelle tooteid ostsid peamiselt talupojad. Rooma linnadesse kogunes üha rohkem määratu suuri vaeste ini- meste hulki, niinimetatud lumpenproletariaati, kes, erinevalt kapitalismi ajastu proletariaadist, ei olnud tootlikuks klas- siks ja kiratses vaevaliselt, olles ilma tööta ning saades rikastelt armuande ja riigilt abi. Seda abi olid ekspuataato- rid sunnitud andma sellepärast, et nad kartsid puruvaeste rahvahulkade ülestõuse ja näljamässi.

Niisugune oli rahvahulkade olukord Itaalias. Rooma orja- pidajate võimu all vaevlesid ka Rooma poolt alistatud rah- vad. Roomlaste poolt vallutatud maad (provintsid) sattusid

alalise riisumise ja vägivalga alla, neid koormati tohutute maksude ja andamitega, mis viis nad täieliku viletsuse ja laostumiseni. On teada näiteks, et Kreeka, kes oli vana maailma kultuurseim maa, olles sattunud Rooma valitsemise alla, tõugati säärasesse langusesse, millest ta ei suutnud enam kunagi toibuda.

Ristiuse tekkimisele eelnenud ajastu oli Vana-Roomas ägeda klassivõitluse ajastuks. Orjad, vaesed ja alistatud rahvad tõusid korduvalt üles oma orjastajate vastu, kuid kõik need ülestõusud suruti Rooma sõjaväe poolt iga kord metsikult maha.

Kõige suuremaks rõhutatud rahvahulkade ülestõusuks, mis pani rooma orjapidajad värisema ning millel olid suured tagajärjed rooma ajaloole, oli orjade ülestõus Spartacuse juhtimisel (aastail 74—71 enne meie ajaarvamist). Spartacus, nagu märgib V. I. Lenin, «... oli üks kõige väljapaistvamaid sangareid ühes suurimas orjade ülestõususes umbes kahe tuhande aasta eest».¹

Orjade ülestõusud andsid orjanduslikule korrale raske hoobi. Paljud suurpõllumajandid jäid ilma inimesteta ja laostusid. Tohutute orjahulkade hävimise tõttu, samuti uute ülestõusude ohu tõttu hakkasid suurmaaomanikud üksikuil juhtudel üle minema töötajate ekspluateerimise uuele vormile. Nad tükkeldasid oma valdused väikesteks lõikudeks ja andsid need rendile koloonidele. Nii nimetati varem Vana-Roomas inimesi, kes iseseisvalt harisid oma maatükke. Nüüd hakati koloonideks nimetama väikerentnikke laostunud talupoegade ja vabastatud orjade hulgast. Vaatamata koloonisuhete tekkimisele jäi töötajate orjanduslik ekspluateerimise vorm valitsevaks kõigis majandusharudes.

Orjade ja alistatud rahvaste ülestõusud, eriti Spartacuse juhtimisel toimunud ülestõus, kutsusid esile muudatusi Vana-Rooma poliitilises korras, mis seniajani oli orjanduslikuks vabariigiks ning kus täielikult olid säilinud linnriigi (polise) jooned. Rooma orjapidajate ette kerkis täie teravusega küsimus sõjalise diktatuuri vajadusest, teistsugusele valitsemismeetodile ülemineku vajadusest ääretu suures Rooma riigis. Keisrivõim, mis I sajandi teisel poolel enne meie ajaarvamist asendas vabariiklikku valitsemisvormi, kujutas endast rooma orjapidajate avalikku sõjalist diktatuuri, kes püüdsid säilitada orjanduslikku korda ja hoida

¹ V. I. Lenin, Riigist, Tallinn, 1947, lk. 13.

provintse oma võimu all nende muutmise teel ühtse riigi orgaanilisteks osadeks.

Varajase Rooma impeeriumi ajajärk oli sügava poliitilise reaktsiooni ajajärguks. Impeeriumi toeks oli palgaline armee, mis täielikult erines vanast, vabadest talupoegadest koosnenud Rooma sõjaväest. Armee ja eelkõige selle valitud väeosade, niinimetatud pretoriaanide kaardiväe abil tulid keisrid võimule ja püsisid võimul ning õiendasid halastamatult arveid oma vastastega, hukkasid neid või saatsid asumisele ja konfiskeerisid nende varandused. Vabariiklik opositsioon, kelle pooldajate hulgas oli rohkesti rikkaid vana rooma aristokraatia ridadest, suruti maha. Sageli määrasid keisrid neile rikastele roomlastele surmanuhtluse just selleks, et saada nende varandused oma valdusse.

Nõrgenema hakanud orjandusliku tootmisviisi kindlustamiseks anti esimese Rooma keisri Augustuse ajal välja seadused orjade vabastamise piiramise kohta ja kinnitati vanad vabariiklikud seadused, millede järgi isanda tapmise juhul kuulus kogu tema kodune teenijaskond hukkamisele. Maha surudes orjade ülestõuse, tugevdasid rooma orjapidajad veelgi orjade ekspluateerimist kogu oma riigi territooriumil.

Keisririigi kehtestamisega hakkasid provintssides veel kiiremas tempos hävima vanad ühiskondlikud suhted, vanad kohalikud võimuorganid, kohalikud omavalitsused, kohalikud seadused. «Kõik selle,» ütleb F. Engels, «pühkis rooma vallutajate nivelleeriv raudne rusikas maa pealt minema.»¹ Provintssides kujunesid uued ühiskondlikud suhted, mis «... ikka rohkem ja rohkem lähenesid ühiskondlikele suhetele pealinnas ja Itaalias».² Üha enam kadusid erinevused ühelt poolt provintside elanike, kel ei olnud täielikku kodakondsuse õigust, ja teiselt poolt varem võrdõiguslike Rooma kodanike vahel. Rooma kodakondsus, mida keisrid hakkasid pakkuma ka provintside elanikele, ei andnud tegelikult enam mitte midagi, sest et kõik keisririigi niinimetatud «vabad» elanikud olid muudetud õigusetuks massiks keisrivõimu suhtes. Kõik muutusid ühesugusel määral Rooma impeeriumi alamaiks.

Rooma orjandusliku ühiskonna töötavate hulkade olukord muutus ikka meeletumaks. Orjadel ja orjusest vabastatuil, vaestel ja õigusteta, Rooma poolt alistatud ja

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XVI kd., II osa, lk. 422 (v. k.).

² K. Marx ja F. Engels, Teosed, XV kd., lk. 606 (v. k.).

maha surutud rahvastel, kes ei suutnud vabaneda orjuse ja rõhumise ahelaist, ei olnud mingisuguseid väljavaateid. See surus maha nende teadvust, kutsus esile pettumuse maisest elust, sünnitas usku paremasse hauatagusesse ellu, usku sellesse, et pääsemine võib tulla ainult jumalalt. Selles olukorras tekkiski ristiusk, maapealse parema elu eest võitlemisest loobumise ideoloogia.

Töötavate hulkade meeolu, kes oma vabastamiskatsetel said ekspluataatoritelt lüüa ja kaotasid seetõttu usu omaenda jõusse, on eredalt ning kujukalt näidanud J. V. Stalin oma kõnes 26. jaanuaril 1924 V. I. Lenini surma puhul. J. V. Stalin ütles:

«Raske ning talumatu on tööliklassi saatus. Piinarikkad ning rängad on töörahva kannatused. Orjad ja orjapidajad, pärisorjad ja feodaalid, talupojad ja mõisnikud, töölisel ja kapitalistid, rõhutud ja rõhujad, — nii on ehitatud maailm iidsest ajast, niisugune on ta praegugi rõhuvast enamikus riikides. Kümneid ja sadu kordi on töörahvas sajandite vältel katsunud rõhujaid oma turjalt maha heita ja oma seisukorra peremeheks saada. Kuid iga kord on ta olnud sunnitud lööduna ning häbistatuna taganema, varjates oma hinges ülekohut ja alandust, viha ja ahastust ning suunates pilgud tundmatu taeva poole, kust ta lootis pääsu leida.»¹

Nii oli see ka rooma orjade ja vaestega. Tundes oma jõuetust võitluses ekspluataatorite vastu, suunasid nad pilgud tundmatu taeva poole, oodates sealt imetegevast päästjat — messiat. Sääraste päästja tuleku kohta hakkas orjade ja vaeste hulgas tekkima kõikvõimalikke legende ja lugusid. Need legendid ja lood kujunesid muinas-ida usundite vanade legendide alusel sündivatest, kannatavatest, surevatest ja surnust ülestõusvatest jumalatest, samuti muistse judaismi «ennustuste» alusel messiasist.

Paljud juudid elasid väljaspool Palestiinat Rooma impeeriumi mitmesugustes osades. Ühed olid sattunud sinna sõjavangidena, teised põgenesid oma maalt, mille Rooma oli vallutanud, päästes endid võitjate poolt jälitamisest, kolmandad lahkusid sünnikohtadest selleks, et teenistust otsida. Kui Palestiinas kujutati messiat tavaliselt ainult juutide päästjana, kes kukutab Rooma ülevõimu ja taastab Juuda riigi, siis teistes maades elunevad juudid kujutasid messiat kogu inimkonna, «kõigi vaevatud ja koormatud» pääst-

¹ J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn, 1948, lk. 48.

jana, kes temasse usuvad. Niisugused kujutlused messiast, mis tekkisid diasporaa juutide, s. o. «lailali pillatud» juutide hulgas, leidsid suurt vastukaja Rooma impeeriumi kõigi õnnetute inimeste seas ja olid peamiseks materjaliks uue jumala-päästja kuju loomisel, keda nimetati Jeesuseks Kristuseks. Sõna «Jeesus» tähendab juudi keeles «päästja», sõna «Kristus» aga on kreekakeelne tõlge juudikeelsest sõnast «messias» — võitnud isik, jumala saadik.

Rõhutatud masside religioossetest unistustest ja lootustest haarasid kinni mitmesugused jutlustajad ja «prohvetid», kelle hulgas oli palju petiseid ja šarlatane, kes püüdsid kasu lõigata meeleheitele viidud inimeste arvel. Kõik need «prohvetid» kasutasid ühesuguseid võtteid. Nad kuulutasid endid mingisuguse jumala-päästja saadikuiks ja rääkisid, et see jumal ilmub varsti maa peale ning lunastab maailma kurjusest. Igaüks, kes tahab pääsemist, peab valmistuma taevase päästja vastuvõtuks ja astuma tema järelkäijate kogudusse.

«Prohvetid» organiseerisid sääraseid kogudusi ja elasid neisse astunud liikmete arvel. Niisuguseid kogudusi kujunes eriti palju Rooma idaprovintsid (Väike-Aasias, Süürias, Egiptuses). Kogu Ida, nagu märgib Engels, kubises säärastest usu rajajatest. «Asi kujunes nii, et tuhandete prohvetite ja jutlustajate hulgast kõrbetes, kes tol ajal löid loendamatul hulgal oma religioosseid uuendusi, oli edu ainult ristiusu rajajail.»¹

Ristiusu jutlustajad, erinevalt teiste usundite jutlustajaist, pöördusid eranditult kõigi inimeste poole. Nad ütlesid: «... ep ole kreeka- ega juudameest, ei ümberlõigatut ega ümberlõikamatut, ei umbkeelset, ei sküütameest, ei sulast ega vaba; vaid kõik ja kõikide sees on Kristus» (Kirjad kolossose rahvale, 3. peatükk). Ristiusk andis usulist lohutust, näitas kätte näilise, illusoorse väljapääsu raskest ja väljakannatamatust olukorrast eranditult kõigile rahvustele. See vastas uutele ajaloolistele tingimustele, mis olid välja kujunenud Rooma maailma-impeeriumi maades. Impeeriumi moodustamine, nagu me sellest eespool rääkisime, viis kõigil tema territooriumidel ühesuguste ühiskondlike suhete loomisele, vanade etniliste ja seisuslike vaheseinte kaotamisele inimeste vahel.

Kõigil ristiusu-eelsetel usunditel olid mitmesugused tavad

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XV kd., lk. 610 (v. k.).

ja kombed, mis lahutasid inimesi, vastandasid neid üksteisele. Juudamaalastel näiteks oli üheks tähtsaimaks tavaks «ümberlõikamine». Iga «ümberlõikamatu» oli nende jaoks jätk, roojane. «Ümberlõikamise» tava eksisteeris ka Egiptuses ja Süürias. Teiste usundite poolehoidjad suhtusid sellesse tavasse vastikuse ja põlgusega.

Nii oli lugu ka teiste spetsiifiliste kommetega ja ühe või teise usu tavadega: härja ohvriverega pesemine vanade pärslaste juures, loomade kultus Egiptuses ja Süürias. Väga laialt levinud usulised keelud muinas-ida rahvaste juures viisid selleni, et kaht erinevat usku inimesed (egiptlased, pärslased, juudid, kaldealased jt.) ei võinud koos süüa ega juua, sooritada koos kõige tavalisemaid toiminguid ning võisid vaevalt üksteisega rääkida. «See inimese eraldamine inimesest oli üheks Vana-Ida hukkamise peamiseks põhjuseks,»¹ ütleb Engels.

Oma tekkimisel ei tundnud ristiusk mingisugust ritualismi, ta astus isegi välja ohvritoomiste vastu, ilma milleta ei saanud tol ajal läbi ükski usund. Ristiusu kogudustesse võisid astuda inimesed kõige erinevamatest hõimudest. Ainult ristiusk, mis kuulutas kõigi inimeste võrdsust pattudes jumala ees ja heitis kõrvale vanadele usunditele omased tavad, oli sobiv selleks, et tõusta maailma-usuks Rooma maailma-impeeriumis.

Ristiusk ei ole kunagi välja astunud orjuse vastu, kuid oma tekkimisel värbas ta oma poolehoidjaid peamiselt elanikkonna alamatest kihtidest, orjade ja vaeste, «vaevatu ja koormatu» hulgast, töötades neile orjusest ja viletsusest pääsemist taevas. Ristiusk, ütleb Engels, «... suhtus tõsiselt tasusse ja karistusse teises maailmas, lõi taeva ja põrgu, ja oli leitud väljapääs, mis viis vaevatu ja koormatu meie maisest hädaorust otse igavesse paradiisi».² Teist väljapääsu ega pääsemist orjastatud ja vaesunud massid ei näinud. «... Ääretu suure Rooma impeeriumi rõhutatud ja rusutatud orjade hulgas,» ütleb J. V. Stalin, «peeti ristiusku päästeankraks...»³

Ristiusk meelitas pooldajaid ligi samuti oma õpetusega inimeste üldisest patususest ja päästja, jumala poja, jumala ja inimeste vahemehe lunastavast surmast.

Uue usu jutlustajad õpetasid, et selles, et maailm hukas

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XV kd., lk. 609 (v. k.).

² K. Marx ja F. Engels, Teosed, XVI kd., 2. osa, lk. 423 (v. k.).

³ J. V. Stalin, Teosed, 5. kd., Tallinn, 1948, lk. 337.

on, moraalses ja materiaalses viletsuses on süüdi inimesed ise, on süüdi iga inimene. Kristus oma vabatahtliku ohvriga lunastas jäädavalt jumala ees inimeste patud ja seega vabastas nad needusest ning kindlustas neile pääsemise. «Seega,» ütleb F. Engels, «üldlevinud tundele, et inimesed ise on süüdi üldises hukatuses, andis ristiusk teadvuses selge väljenduse, et iga üksik inimene on patune, samal ajal oma rajaja ohvrisurmaga lõi ta kõigile kergesti mõistetavas vormis sisemise pääsemise hukas olevast maailmast, lohutuse teadvuses, mille poole kõik nii väga püüdsid.»¹

Ristiusk levis mitte ainult Rooma impeeriumi ida-, vaid ka lääneosades. Elutingimused muutusid impeeriumis kõigjal ühesuguseks, see aga sünnitas ühiseid vaateid, viis selleni, et vanad tõekspidamised, sealhulgas ka religioossed kujutlused, asendusid uutega. Ristiusk oli kogu rooma orjandusliku ühiskonna kõige iseloomulikumaks nähtuseks, ta kogus endasse palju kreeka ja kreeka-rooma idealistlikult filosoofialt ning lepitask lääne ja ida religioosseid ja filosoofilisi vaateid.

Uus maailmausund, ristiusk, tekkis, nagu ütleb F. Engels, «... üldistatud orientaalsete, eriti juudi teoloogia ja vulgariiseeritud kreeka, eriti stoilise filosoofia segust».²

Usk ainujumalasse — taeva ja maa loojasse, õpetus vahemehes jumala ja inimeste vahel, hinge surematuse tunnistamine, veendumus inimese sünnipärasest patusest, õpetus kõigi ilmlike mõnude kõlvatusest ja liha suretamisest — see kõik oli ristiusu tekkimise ajaks arenenud religioossete-filosoofilises kirjanduses.

Filosoofial oli Rooma impeeriumis peamiselt usulis-moraalne iseloom ning see oli samuti nagu ristiusk orjandusliku ühiskonna algava lagunemise ideoloogiliseks väljenduseks.

Eriti suurt mõju ristiუსule avaldas juudi filosoofi Philoni (Egiptuse linnast Aleksandriast) õpetus. Oma teostes formuleeris Philon abstraktse idee jumalast ning kõrgema jumaluse ja materiaalse maailma vahemehe idee. Philoni arvates on jumal vaimne alge, kõikvõimas jumalus, tunnetamisele kättesaamatu ja oma olemuselt täielikult erinev maailmast. Tal ei ole mingisuguseid inimese omadusi, temale ei saa omistada ühtegi nime. Kõrgemast jumalusest,

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XV kd., lk. 609—610 (v. k.).

² F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn, 1946, lk. 50.

ütles Philon, lähtuvad vaimsed, kehatud, mittemateriaalsed «jõud», millede abil ta täidab maailma. Neid «jõude» võrdles Philon judaismi inglitega ja kreeka filosoofia deemonitega. Põhilisteks jõududeks on «heldus» ja «võim», kusjuures tänu «heldusele» tekkis maailmaruum, «võimu» abil aga valitsetakse loodut. Kõrgemaks «jõuks», mis ühendab «heldust» ja «võimu», on Logos (sõna, mõistus) — jumala saadik, vahemees kõrgema jumaluse ja materiaalse maailma vahel. Seda «jõudu» nimetab Philon «jumala esmasündinud pojaks», «teiseks jumalaks», tema tahte tõlgendajaks. Logos on, nagu ütleb Philon, maailmaruumi eestkostja jumala ees, maailma lohutaja, kelle kaudu inimesed saavad «jumala heldust».

Philon püüdis lepitada judaismi kreeka idealistliku filosoofiaga, eriti Platoni õpetusega, ja lõi oma õpetuse piibli, tema müütide ja legendide allegoorilise tõlgendamise teel, s. o. neile sümboolse mõtte omistamise teel.

Philoni ideed levisid laialdaselt, kuid need võisid tungida ja tungisid massidesse ainult vulgaarsel, suuresti lihtsustatud ja moonutatud kujul. Säärasel kujul võeti nad sisse ka ristiusku: maailmast kõrgemal olev jumalus muutus jumalaks-isaks, Logos — jumala pojaks maisest naisest.

Suurt osa ristiusu ideoloogilisel ettevalmistamisel, eriti tema kõlbeliste vaadete väljatöötamisel etendasid rooma filosoofid-stoikud Seneca, keiser Nero õpetaja, ja Epiktetos, Früügiast pärit ori, kes oli Rooma veetud ja hiljem vabaks lastud.¹ Rooma impeeriumis pühendasid stoikud peamist tähelepanu inimeste kõlbelise kasvatamise küsimustele. Seneca ja Epiktetos jutlustasid alandlikkust ja enesesalgamist, ligimese armastust, kõige andestamist ja kõigi inimeste sünnipärasest võrdsust, s. o. propageerisid põhimõtteid, mis moodustasid ristiusu moraali aluse.

Niisugused on ajaloolised tingimused, milledes tekkis ristiusk.

Alanud orjandusliku ühiskonna kriisi tagajärjel Rooma vabariigi asemele tulnud Rooma impeerium hävitas vanad hõimuerinevused provintsidest, mis lülitati ühtsesse riiki, samuti nende poliitilise ja sotsiaalse korra iseärasused, pühkis minema kõik erinevused inimeste vahel, välja arvatud erinevus orjapidajate ja orjade vahel. «Koos rahvaste poliit-

¹ Nimetused «stoikud», «stoitsism», «stoiline» filosoofia on pärit Stoa portikusest Ateenas, kus õpetas selle filosoofia rajaja Zenon.

tiliste ja sotsiaalsete iseärasustega määras Rooma impeerium hukkumisele ka nende eri usundid.»¹

Vanade usundite asemele pidi tulema uus usk, mis kajastaks ühiskonna arenemise uusi tingimusi. Niisuguseks usuks oligi ristiusk. Ta töötas ümber ja muutis vanu religioosseid vaateid, kogus endasse uusi religioosseid-filosoofilisi ideid, mis tekkisid lagunevas orjanduslikus ühiskonnas, ja populariseeris neid.

Ristiusk suutis anda inimestele viirastusliku, illusoorse lohutuse niisugusel uuel kujul, mis vastas uutele ajaloolistele tingimustele.

---

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XV kd., lk. 607 (v. k.).

ÜRGRISTIUSK JA SELLE EVOLUTSIOON ROOMA IMPEERIUMIS

«... Ristiusk,» ütleb F. Engels, «oli oma sündimisel rõhute liikumiseks: ta esines algul kui orjade ja orjusest vabastatute, vaeste ja õigusteta, Rooma poolt alistatud või laiali pillutud rahvaste usk.»¹ Esimesed ristiusu kogudused koosnesid «vaevatud ja koormatud» inimestest, kes kuulusid elanikkonna alamate kihtide hulka. Need inimesed vihkasid orjanduslikku Roomat ja keisrivõimu ning ootasid kannatamatult taevase päästja tulekut, kes rangelt õiendab arved vihatud orjastajatega. See varajase ristiusu meelelaad leidis ereda väljenduse «Johannese ilmutusraamatus» («Apokalüpsises») — vanimas ristiusu teoses, mis on kirjutatud umbes meie ajastu 68. aastal (nagu me sellest juba eespool rääkisime).

«Apokalüpsis» on täis põletavat viha orjandusliku Rooma ja tema keisrite vastu. Roomat on kujutatud selles kui «kõigi hirmsate asjade ema», kes on joobnud pühitsetute ja märtrite verest. «Apokalüpsises», ütleb Engels, «ei ole veel sõnagi «armastuse usust», ei räägita: «Armastage oma vaenlasi, õnnistage neid, kes teid vihkavad» jne.; siin jutlustatakse avalikku kättemaksu, tublit, ausat kättemaksu ristiusuliste tagakiusajaile».²

Varajaste ristiusuliste viha rõhujate vastu täitis ka «Apokalüpsisest» hilisemaid ristiusu teoseid, hoolimata sellest, et need teosed töötati klerikaalide poolt hoolega ümber. Evangeliumides näiteks võib leida kohti, kus mõistetakse hukka rikkust, ülistatakse vaesust ja mis sisaldavad ähvardusi rikaste aadressil.

---

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XVI kd., II osa, lk. 409 (v. k.).

² Sealsamas, lk. 424.

Ürgristiusu ideoloogia, esmajärjekorras tema lepitamatu viha rooma orjandusliku maailma vastu, vastas varajase ristiusu koguduste sotsiaalsele koosseisule. Nende koguduste organisatsioonilises ehituses oli samuti määravaks nende sotsiaalne koosseis. Ürgristiusk ei tundnud usklike jagunemist privilegeeritud vaimulikkonnaks ja koguduse lihtliikmeiks, sest varajase ristiusu kogudustes ei olnud kultuse-teenreid. Kõiki koguduse liikmeid peeti võrdseiks. Nad uskusid, et igäühele neist võib langeda «prohvetlik vaim» või «jumala õnnistus», niinimetatud charisma, mille tagajärjel võib inimene õpetada ja pidada jutlusi. Ristiusu kogudused korraldasid oma liikmeile ühiseid palvusi ja rituaalseid söömaaegu.

I sajandi lõpul, seoses impeeriumi eri paikades tekkinud ristiusu koguduste omavahelise sidemepidamise vajadusega, ilmusid rändavad «prohvetid» ja «apostlid» (kreekakeelsest sõnast «apostolus», mis tähendab «saadik»). «Prohvetite» ja «apostlite» kõrval hakkasid ristiusu kogudustes välja paistma administratiivsed isikud — diakonid («teenrid») ja piiskopid («ülevaatajad»). Algul ei olnud diakonitel ja piiskoppidel mingisuguseid erilisi õigusi ja eeliseid, vaid nad täitsid ainult neile pandud kohustusi — diakon hoolitses religioossete söömaaegade eest, piiskop aga jälgis koguduse majanduslikke asju, juhtis selle kassat ja ladu. Korda palvekoosolekutel ja rituaalsetel söömaaegadel jälgisid ealt vanimad või kõige auväärsemad koguduse liikmed, keda hüüti presbüteriteks, mis kreeka keeles tähendab «vanem».

Üksikuil ristiusu kogudustel oli, nagu seda võib otsustada «Apostlite tegude» järgi, mõningate varanduste ühine omandus. «Ühise varanduse jäljed... on seletatavad,» märgib F. Engels, «pigemini tagakiusatavate ühtehoidumisega kui tõeliste kujutlustega võrdsusest.»¹ «Kristlus tundis ainult üht kõigi inimeste võrdsust ja nimelt — kõigi võrdsust pärispattu, mis vastas täiesti tema kui orjade ja rõhutute religiooni iseloomule.»²

Seega oli varajane ristiusk oma esimesel arenguetapil nii oma ideoloogialt kui ka koguduste organisatsiooniliselt ehituselt rõhutatud masside liikumine ja kandis seetõttu demokraatlikku iseloomu. Esimesi kristlasi, kes vihkasid vägivalla ja õiglusetuse maailma ning kaitsesid kindlalt oma reli-

¹ F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1951, lk. 92.

² Sealsamas,

gioosseid veendumusi, pidasid paljud rooma orjapidajad «mässajateks», «revolutsionäärideks», «riigipöörde parteiks». Kuid ristiusk ei ole kunagi olnud ega võinudki olla revolutsiooniline, veel vähem aga kommunistlik liikumine, nagu sellest näiteks kirjutab oma teostes renegaat Kautsky, püüdes ülistada ürgristiusku, ühendada seda proletaarse sotsialismiga. Teaduslik kommunism seab endale ülesandeks inimeste vabastamise orjusest ja rõhumisest ühiskonna majandusliku ja sotsiaalse ümberkorraldamise teel. Ürgristiusk aga ei kutsunud orje ja vaeseid üles ühiskonna revolutsioonilisele ümberkorraldamisele, vaid jutlustas tulevast orjusest ja viletsusest päästmist ainult taevas, «sealpoelses maailmas». Kommunism aga, nagu seda ilmekalt tõendab tänapäeva tegelikkus neis maades, kes on heitnud endilt kapitalismi ikke, toob töötavatele hulkadele tõelise õnne, vabaduse ja heaolu. Ürgristiusk andis orjadele ja vaestele ainult viirastuslikku, petlikku õnne — lootust hauatagusele paremale elule.

Oma töös «Hegeli õiguse filosoofia kriitika» kirjutab K. Marx:

«Religioosne viletsus on ühel ja samal ajal vaesuse tõelisuse väljendus ja protest tõelise vaesuse vastu. Religioon on rõhutatud olendi ohe, süd ametu maailma hing, hingetu raske aja vaim. Ta on oopium rahvale.»¹

Need Marxi sõnad on täielikult maksivad ka ürgristiusu kohta, mis fantastiliselt peegeldas orjade ja vaeste peades kogu nende väljapääsmatut olukorda Rooma impeeriumis, väljendas religioosel kujul nende protesti orjandusliku korra vastu. Ristiusk oma tekkimisest alates uimastas töötajate teadvust lootusega olematule taevasele tasule, viis neid valele teele, juhtis nad kõrvale võitlusest ekspluataatorite vastu.

Olles tekkinud kui orjade ja vaeste usund, arenes ristiusk edasi vastavalt rooma orjandusliku ühiskonna arenemise ajaloolistele tingimustele.

Rooma impeerium eksisteeris edasi sõjalise diktatuuri tõttu, mis imes kogu impeeriumi elanikkonnast välja kõik elumahlad ja surus julmalt maha rõhutatud masside ülestõusud. Kuid tema sisemust õhnestasid ikka rohkem majanduslikud ja klassivastuolud. Keisririžiim, mis rikastas rooma

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, I kd., lk. 385 (v. k.).

orjapidajaid, viis töötavad massid veel suuremale vaesumisele, tootlike jõudude edasisele väljakurnamisele. Rooma impeerium oma laostuva orjandusliku majandussüsteemiga, mida õnestasid lakkamatud sõjad, läks vastu paratamatule hukkumisele.

F. Engels ütleb:

«Antiikne orjapidamine oli oma aja ära elanud. Ei maal suurpõllunduses ega linna manufaktuurides andnud see enam tulu, mis oleks tasunud vaeva — turg ta saadustele oli kadunud. Väikepõllunduses aga ja väikekäsitöös, milleni riigi õitseaja hiiglasuured orjapidamisele rajatud majandid olid kokku kuivanud, ei olnud ruumi suurele orjade arvule . . . Sellest tuligi ühelt poolt ülearuste, koormaks saanud orjade vabastamise suurenemine, teiselt poolt suurenes nii koloonide kui ka pätistunud vabade hulk . . . Orjapidamine ei olnud enam tasuv, sellepärast ta hääbus. Aga vabade põlguse näol produktiivse töö vastu jättis surev orjapidamine endast järele mürgise astla. See oligi väljapääsuta umbtee, kuhu oli sattunud Rooma maailm: orjapidamine oli majanduslikult võimatu, vabade töö oli moraalselt põlustatud. Üks ei saanud enam, teine ei saanud veel olla ühiskondliku tootmise põhivormiks. Ainult täielik revolutsioon võis sellest olukorrast välja aidata.»¹

Nii juhtuski. Äge klassivõitlus, rõhutatud masside üksikud ülestõusud leidsid Rooma impeeriumis alati aset, revolutsioon III sajandil aga oli orjade ja teiste ekspluateeritavate masside eriti tugevaks pealetungiks oma rõhujate vastu. See revolutsioon liitus niinimetatud «barbarite» suguharude sissetungiga, keda Rooma rõhutatud elanikkond ootas kui oma päästjaid. Rõhutatud masside ja «barbarite» suguharude ühiste löökide all varises V sajandil kokku vana maailma kõige võimsam maailmariik — Rooma orjanduslik impeerium. «Orjade revolutsioon,» ütleb J. V. Stalin, «likvideeris orjapidajad ja kaotas tööraha ekspluateerimise orjandusliku vormi.»²

Rooma orjandusliku ühiskonna lagunemise perioodil kasvasid religioossed meeleolud mitte ainult orjade ja vaeste hulgas, vaid ka elanikkonna varakate kihtide hulgas. Majanduslikud ja poliitilised vapustused, orjade, pärisorja-

¹ F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn, 1946, lk. 149—150.

² J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn, 1952, lk. 233.

deks muudetud koloonide ja teiste rõhutud masside ülestõusud, kodusõjad ja julmad repressioonid, «barbarite» suguharude tugevnev surve — kõik see tekitas valitsevate klasside hulgas ebakindluse homse päeva suhtes, pessimismi tunde, tuima alistumise paratamatuse ees, kutsus esile mitmesuguseid kujutlusi sellest, et kõik maine on tühine, et sellel ei ole mingit väärtust.

Religioossete meeleolude kasv rooma ühiskonna kõigi kih tide hulgas lõi soodsa olukorra ristiusu edukaks levimiseks. II sajandi lõpul leidis ristiusu kogudusi Rooma impeeriumi kõigis piirkondades. Neisse kogudustesse hakkasid astuma paljud varakate klasside esindajad. Ristiusk ei tõuganud neid eemale. Ta õpetas, et ka rikkad võivad saada Kristuselt päästmist, kui nad usuvad temasse ja annetavad koguduste ja vaeste heaks. II sajandi teisel poolel võis ristiusuliste hulgas kohata juba rohkesti kaupmehi, maaomanikke, käsitöölisi ja teisi varakate klasside esindajaid.

Ristiusu koguduste sotsiaalse koosseisu muutumine kutsus esile suuri muudatusi nende elus ja tegevuses ning avaldas määratu suurt mõju ristiusu ideoloogia edasisele kujunemisele. Kui varem olid ristiusu kogudustes suureks jõuks orjad ja vaesed, siis nüüd tõrjuti nad rikkaste inimeste poolt tagaplaanile. Rikkaste hulgast hakati valima ka ameti-isikuid, kes järk-järgult eraldusid eriliseks rühmaks — kleeruseks, viimane haaras täielikult enda kätte koguduse kõigi asjade juhtimise. Endise õpetuse asemele, et «jumala õnnistus» võib langeda igale usklikele, püstitati uus tees, mille kohaselt seda «õnnistust» saavad ainult kiriklike koguduste ameti-isikud, ainult nemad võivad jutlustada ja pidada jumalateenistust.

Vastavalt ristiusu koguduste suurenemisele, omandas nende ameti-isikute seas erilise tähtsuse piiskop, kes valdas koguduse varandusi ja oli tema esindajaks välismaailma ees. Koguduse teenrist, kelleks piiskop varem oli, muutus ta selle peremeheks, kusjuures ta valiti tingimata jõukate inimeste hulgast. Aja jooksul muutus piiskop koguduse ainuvalitsevaks käskijaks, kelle tegevuse üle ei olnud usklike poolt mingisugust kontrolli. «Apostlite korraldustes» öeldakse: «Sinul, koguduse liikmel, on sünnis ohverdada, piiskopil aga käsutada... Ära nõua piiskopilt aruandmist ning ära jälgi tema väljaminekuid, kuidas ta neid teeb, mil lal, kellele, kus, hästi või halvasti.» Piiskopiamet andis mitte ainult austava võimu, vaid ka määratu suuri sisse-

tulekuid. Ristiusu kiriku ajaloost on teada, et paljud piiskopid olid tohutult rikkad.

Nii tekkis ristiusu kiriku hierarhia — kirikuametnike aparaat eesotsas monarhiliste piiskopkondadega. Ürgse demokraatliku valitsemiskorra asemele, kus kehtis kõigi usklikte võrdsus, tuli uus, niinimetatud kiriklik organisatsioon, kus jagatakse usklikud kahte ebavõrdsesse rühma — privilegeeritud kleruseks (vaimulikkonnaks) ja koguduse lihtliikmeiks. II sajandi lõpul kujunes välja piiramatu piiskopivõim Rooma impeeriumi kõigis ristiusu kogudustes (kirikuis). Ristiusu kirikud, keda valitsesid piiskopid, pidasid endid ühtse ülemaailmse ristiusu kiriku koostisosadeks ja hoidsid omavahel tihedat sidet.

II sajandi jooksul tegi ristiusk määratu suuri muudatusi läbi samuti oma ideoloogia valdkonnas. Ristiusu kogudustes elanikkonna varakate kihtide hulgast kujunenud vahekiht tõi ristiusku niisuguse sotsiaalse sisu, mis vastas selle kihi klassihuvidele. Esimeste ristiusu koguduste ideoloogia asemele oma lepitamatu vihaga orjandusliku maailma vastu tuli sisuliselt täiesti uus ideoloogia, mis jutlustas vihkamise asemel armastust ja kõige andestamist, õnnistas sotsiaalset ebavõrdsust ning õigustas kogu orjandusliku korra alatust ja nurjatust.

Kui «Apokalüpsises» on jutlustatud varjamatut kättemaksu Roomale kui «kõigi hirmsate asjade emale» ja kõigile tema pooldajatele, siis «Apostlite läkitustes» ja evangeeliumides püütakse välja juurida rõhutud ja eksploateeritavate masside klassiviha rõhujate ja ekspuataatorite vastu. II sajandi ristiusk kutsus oma järgijaid üles tõrkumatult alistuma keisrivõimule ja tema esindajatele. Ristiusu jutlustajad õpetasid ränga tööga maha surutud orje austama isandaid-orjapidajaid, kohtlema neid tähelepanelikult, pidama neid oma vendadeks, täitma kõiki nende käske.

Ristiusu kiriku tegelased II—III sajandil pühendasid erilist tähelepanu sellele, et tõendada valitsevatele klassidele ristiusuliste poliitilist lojaalsust Rooma impeeriumi suhtes. Ilmus spetsiaalne apoloogiline ristiusu kirjandus (kreekakeelsest sõnast «apologia», mis tähendab «kaitsekõne»). Oma «Apoloogiates», milles tolle aja ristiusu kirjanikud (Tertullianus, Origenes jt.) pöördusid rooma keisrite ja rooma aristokraatia poole, kaitsesid nad ristiusku süüdistuste vastu, nagu oleks ta riigi suhtes vaenulik, ning

püüdsid samal ajal tõestada ristiusu üleolekut teistest usunditest.

Varajase ristiusu apologetide klassipüüdlust, nende eesmärki ja taotlusi näitas kujukalt andekas ukraina kirjanik Stepan Tudor oma romaanis «Isa Soika päev». Kui noor teoloog Soika, nagu jutustatakse romaanis, uuris Roomas «kirikuisade» teoseid ja iroonilise muigega sirvis vanu foliante, märkas ta, kuidas «... varajase ristiusu süstematiseerijad püüdsid rahuldada tarkpeade, patriitside ja rikaste peeni nõudeid, kes küllastusest või lihtsalt uudishimust kuulasid uue usu armetuid sõnu. Ja kas neil ei olnud õigus: oli vaja meeldida selle maailma vägevatele selleks, et valutada seda maailma».¹

II sajandil tekkinud piiskoplik kirik tegi kõik selleks, et muuta ristiusku Rooma orjandusliku impeeriumi valitsevaks usuks.

Varajase ristiusu kogudustes oli religioossetel kujutlustel segane iseloom. Esimesed kristlased, nagu märgib F. Engels, paistsid välja äärmise kergeusklikkusega, nad olid valmis võtma tõena igasuguseid kuulujutte ja legende, mis vastasid nende vaadetele ja lootustele: «Ei olnud sellist fantastilist unistust, juhmust või teostamata plaanide harrastamist, mis ei oleks tunginud noortesse ristiusu kogudustesse, mis ei oleks leidnud vähemalt mõningates kohtades ja mõneks ajaks tähelepanelikke kõrvu ja uskuvaid hingi.»²

Orjad ja vaesed uskusid kirglikult taevasesse päästjasse, ootasid kannatamatusega range kohtumõistja ja õnnetute kaitsja tulekut. «Apokalüpsis» kajastab eredalt seda rahvahulkade ootust. «Ma tulen n o b e d a s t i», «aeg on l i g i» — sellised sõnad esinevad korduvalt kristlaste vanemais raamatutes. Tekkisid kuulujutud, et päästja on juba tulnud maa peale, et ta ühes või teises paigas saadab korda imesid või tuleb ülestõusnud hulkade eesotsas Rooma peale. Neid kuulujutte usuti meeeldi, neist haarati kinni ja anti edasi suust suhu. Kuid ülestõusud lõppesid nurjumisega ja rõõmustavad kuulujutud asendusid kurbadega. Päästja ei tulnud. Meeleheitele viidud inimestele jäi ainult üks lohutus — lootus tasule pärast surma. Ja nad hakkasid uskuma,

¹ Stepan Tudor, Isa Soika päev, «Sovetski Pissatel», 1950, lk. 47—48 (v. k.).

² K. M a r x ja F. E n g e l s, Teosed, XVI kd., II osa, lk. 414 (v. k.).

et päästja juba oli maa peal, tõi enda ohvriks, lunastas inimeste patud ja kindlustas seega temasse uskujaile hauataguse õndsuse. Ikka laialdasemalt levis legend Kristuse maapealsest elust, tema kannatustest ja surmast, surnust ülestõusmisest ja taevasse minekust. Surnust ülestõusnud päästja, nagu uskusid kristlased, tuleb uuesti maa peale, mõistab kohut elavate ja surnute üle ja seab jalule «jumala riigi».

Seega just rahvahulkade revolutsioonilise liikumise ebaõnnestumise tõttu tekkiski nende teadvuses kujutlus, nagu oleks Kristus esimest korda maa peal juba olnud ning et ta tuleb lähemas tulevikus teist korda. «Apokalüpsise» ajal ristiusulistel niisuguseid kujutlusi ei olnud, need tekkisid hiljem ja kujunesid lõplikult välja alles II sajandi keskel evangeelsetes jutustustes Kristuse maapealsest elust. Nii oli uus jumal-päästja, erinevalt vanadest jumalatest-päästjatest, täielikult inimese sarnaseks muudetud, mis tegi selle jumala kättesaadavaks ning mõisteta- vaks kõige laiematele rahvahulkadele, kusjuures evangelistid püüdsid Jeesusele Kristusele omistada niisuguseid inim- jooni, mis sügavalt erutasid orjade ja vaeste südameid. Maailma päästja näiteks sündis, nagu räägivad evangeel- sed legendid, mitte uhkes palees, vaid laudas õlgedel, vae- ses puusepa perekonnas. Edasi ta elas ja jutlustas kõige lihtsamate inimeste hulgas. Ta hukkuski lõpuks nagu ori — löödi risti. Maailma päästja, nagu rääkisid ristiusu jutlus- tajad, tuli selleks, et kõigile rõhutuile ja ekspluateeritavaile öelda: «Tulge minu juurde kõik, kes teie vaevatud ja koor- matud olete, ja mina tahan teile hingamise saata.» Orjuse ning viletsuse pihtide vahel vaevlevad inimesed uskusid pimesi ja ennastunustavalt niisugusesse jumalasse, uskusid isegi siis, kui tema nimel neid kutsuti üles alistuma valitse- jatele ja isandatele, armastama ja õnnistama oma vaenlasi.

Sedamööda kuidas «kirikuisad» ikka rohkem kohandasid ristiusku valitsevate klasside huvidele ja juurisid kristlaste teadvusest välja endise viha jäänuseid olemasoleva orjan- dusliku korra vastu, lükkasid nad Kristuse teistkordse tuleku ja tema «range kohtu» üha edasi ebamäärasele tulevikule. Opetus maailma «peatsest lõpust» muutus kirikule vastu- võetamatuks, kuna ta toetas seda maailma ja püüdis haa- rata selles valitsevat seisukohta.

Sel ajal, kui kirjutati «Apokalüpsis», ei olnud ristiusul veel mingisuguseid tema jaoks väljatöötatud dogmasid, tal

puudus õpetus jumala kolmainsusest, pärispatust, pattude andeksandmisest usu kaudu, ta ei tundnud isegi niisuguseid sakramente, nagu ristimine ja armulauale võtmine. Ristiusu dogmade ja tavade väljatöötamine algas palju hilisemal ajal, kui «Apostlite läkitused» ja evangeeliumid olid juba kirjutatud. Oma dogmad ja tavad kui ka oma mütooloogia laenasid ristiusulised põhiliselt muinas-ida usunditelt, töötades neid või teisi vanu usulisi doktriine ja tavasid omal viisil ümber ning asetades neid seosesse oma usu legendide ja vagajuttudega. Ristiusu dogmaatika väljakujunemisel avaldasid teatavat mõju ka mõningad kreeka-rooma idealistliku filosoofia ideed lihtsustatud, vulgariseeritud kujul.

Kiriklike organisatsioonide kujunemine, dogmade ja tavade väljatöötamine, usuliste doktriinide loomine — see kõik ei toimunud ristiusus rahulikul teel, vaid leppimatu ja ägeda võitluse olukorras mitmesuguste voolude ja rühmituste vahel. «Esimesed kristlased,» ütleb F. Engels, «olid samuti lõhestatud loendamatuiks sektideks, mis just oligi vaidluste väljakutsumise ja seega lõppude lõpuks ühtsuse saavutamise vahendiks.»¹ Kristlastel ei olnud algul ühtset usuõpetust, iga «prohvet» jutlustas omamoodi, mitte kõik ristiusku pöördunud inimesed ei suhtunud ühtemoodi erisuguste usundite tavadesse. Missuguse ägedusega toimus siis võitlus sektide vahel, seda näitab «Apokalüpsis», mille autor põlastusega kirjutab «nikolaiididest», keda ta vihkab, valeprohvet Palaami ja valeprohvet Isabeli poolehoidjaist, edasi nendest, «kes ütlevad endid juuda rahva olevat, ja ei ole mitte, vaid on saatana kogodus», lõpuks nendest, kes peavad endid apostliteks, kuid on tegelikult petised (2. peatükk).

Eriti suured vaidlused käisid varajase ristiusu kogudustes judaismi suhtumise ja tema poolt ettekirjutatud tavadest kinnipidamise küsimuse üle. Esimeste kristlaste hulgas oli palju diasporaa juute. Mõned neist nõudsid visalt sidemete säilitamist judaismiga; et aga tõusta maailma usuks, et haarata oma ridadesse eranditult kõiki inimesi, pidi ristiusk lahku lööma kõigist vanadest usunditest nende kitsahõimuliste kommete ja tavadega. Olles tekkinud hiljem, ei kujutanud ristiusu ritualism endast mingisuguse ühe usundi spetsiaalset ritualismi, vaid kõige erinevamatest usunditest võetud segu, sealjuures niisugust segu, mis oli täiesti vas-

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XVI kd., II osa, lk. 420 (v. k.).

tuvõetav enamikule kristlastele, kes ei olnud juudamaalased. Kui võtta näiteks kõige tähtsamad ristiusu pühad — «ülestõusmispühad», siis need tekkisid judaismi «paasapühade» ning surevate ja surnust ülestõusvate muinas-ida jumalate-päästjate auks peetud pühade üheks tervikuks kokkusulamise tulemusel. Kristlased heitsid kõrvale nende pühade juudiusule spetsiifilise sisu ja seostasid need legendiga Jeesuse Kristuse ülestõusmisest.

II sajandil eraldus kõigist loendamatuist ristiusu sektidest põhiline vool, mis kuulutas end «tõeliseks» ristiusuks, oma vastased aga «ketseriteks» («hereetikuteks»), s. o. «tõelisest» usust taganejateks (sõna «hereetik» tuleb kreekakeelsest sõnast «eresis», mis tähendab «eri õpetus»). Selle ristiusu voolu eesotsas olid varakad inimesed, kes, nagu me sellest juba rääkisime, hävitasid kogudustes endise demokraatliku korra, lõid kiriklikud organisatsioonid ja heitsid kõrvale ürgristiusu joone oma lepitamatu vihaga orjandusliku maailma vastu ja «usuvastastega» peatse taevase arve-tõendamise ootusega.

Varajase ristiusu aja «ketserluse» hulgast, s. o. nende voolude hulgast, kes astusid kiriku üldise poliitika või tema poolt loodud dogmade vastu, tuleb eelkõige märkida niinimetatud «montaniste», kes said oma nimetuse II sajandil elanud ristiusu jutlustaja Montanuse järgi. Montanus pidas kinni ürgristiusu vaadetest, ta needis rikkust ja ülistas askeetlikku elu ning astus teravalt välja vaimulikkonna vastu, jutlustades, et iga inimene võib ise vahetult pöörduda jumala poole. Üheaegselt sellega, jällegi vastavalt ürgristiusu vaimulaadile, jutlustas Montanus Kristuse peatsest tulekust ja uue Jeruusalemma tekkimisest. Montanuse õpetus leidis laialdast vastukaja niinimetatud «alamate kihtide» hulgas, nende õnnetute inimeste hulgas, kes uskusid uude jumalasse — Jeesusesse Kristusesse.

Suurte raskustega õnnestus ametlikul ristiusu kirikul piiskoppide juhtimisel purustada montanistide liikumine, nende organisatsioonid ja kogudused. Kuid montanismi mõttelaad püsis kaua aega ristiusuliste hulgas ja andis ennast eriti tugevasti tunda IV sajandil niinimetatud agonistikute ehk cirkumcellaste liikumises, mis tekkis Rooma impeeriumi Aafrika provintsidel. Selles liikumises väljendus usulises vormis orjade ja vaeste protest ristiusuliste rikkaste, kaupmeeste ja orjapidajate poolt teostatava ekspluateerimise vastu. Liikumisest osavõtjad nimetasid endid agonistikuteks, s. o. tõe-

lise usu eest võitlejateks. Nad kaitsesid vana demokraatlikku korda ristiusu kogudustes, nõudsid orjade vabastamist ja orjastavate kohustuste kaotamist. Ristiusu kirik nimetas neid cirkumcellasteks, s. o. hurtsikute ümber hulkujateks, sest agonistikud, olles varustanud endid kaigastega, ründasid suurmaaomanike mõisaid.

Suurt ja visa võitlust tuli ristiusu kirikul II sajandil pidada niinimetatud gnostitsismiga, mis avaldas suurt mõju ristiusu dogmaatikale. Gnostitsism, hoolimata sellest, et see sõna tuleneb kreekakeelsest sõnast «gnōsis», s. o. «tunnetus», ei kujutanud endast mingit teaduslikku teooriat, vaid kõige segasemat fantastilist «õpetust», mis on loodud ristiusu õpetuse ühendamise teel mitmesuguste kreeka-romaa idealistliku filosoofia, iraani müstika ja babüloonia astroloogia elementidega. Gnostikud jutlustasid, et jumalust võib tunnetada ainult temaga müstilise liitumise teel, salajase sissetungimise teel universumi saladustesse. «Nad kuulutasid jumalikud ilmutused salapäraseks, fantastilisteks tunnetusteks, asendasid kogu elava tõelisuse müstika kuristikuga, mis on täidetud deemonitega, maakera aga muutsid kurjuse eluasemeks, mis on määratud hukkamisele.»¹ Pole vajadust üksikasjalisemalt rääkida kõigest sellest hämmastavast müstikast, kuid tuleb märkida, et ristiusu kirik, võideldes filosoofide-gnostikute vastu, kes ajasid keeruliseks niigi segase ristiusu õpetuse, võttis oma dogmaatikasse mõningad gnostilised elemendid, nagu näiteks õpetuse kolmainsusest.

II sajandi lõpul saavutas ristiusu põhiline vool, mis õigustas orjust ja vaeste rõhumist rikaste poolt, kõigi teiste voolude üle võidu. Ristiusk oli muutunud selliseks usuks, mis võis täielikult vallutada valitseva positsiooni Rooma orjanduslikus impeeriumis.

«Kõik rõhujate klassid,» ütles V. I. Lenin, «vajavad oma võimu kaitseks kaht sotsiaalset funktsiooni: timuka funktsiooni ja papi funktsiooni. Timukas peab rõhutute protesti ja mässu maha suruma. Papp peab rõhutuid trööstima, neile ette maalima perspektiive (seda on eriti mugav teha säärase perspektiivide «teostatavust» tagamata...), et klassivõimu säilitamise korral leevendub viletsus ja vähenevad ohvrid, ja seega lepitada neid selle võimuga, õpetama

---

¹ Stepan, Tudor, Isa Soika päev, «Sovetski Pissatel», 1950, lk. 48 (v. k.).

neid hoiduma revolutsioonilistest aktsioonidest, õõnestama nende revolutsioonilist meelsust, hävitama nende revolutsioonilist otsustavust.»¹

Rooma orjapidajad hakkasid eriti vajama neid kaht sotsiaalset funktsiooni — timuka funktsiooni ja papi funktsiooni siis, kui algas rooma orjandusliku ühiskonna lagunemine. Rooma orjapidajad löid keisririžiimi eelkõige selleks, et timukaliku tegevusega hoida rõhutud rahvahulki sõnakuulmises. Üheaegselt sellega võttis juba esimene Rooma keiser Octavianus Augustus tarvitusele rohkesti abinõusid, mis olid suunatud rooma elanikkonna hulkade religioosse mõjutamise tugevdamiseks. Ta restaureeris vanu ja ehitas uusi templeid, taastas vanad usukombed ja -pühad, andis rooma preestritele ja nende kolleegiumidele suuri eesõigusi. Keisri-võimu ülistamise ja jumalustamise eesmärgil kogu elanikkonna silmis käskis Augustus kõikjal õpetada, et tema, Augustus Caesar, on oma ema ja jumala Apolloni poeg. Sellega pandi alus keisrite kultusele. Augustust nimetati avalikult jumalaks, tema auks ehitati templeid, talle toodi ohvraid ja pühitseti religioosseid pühi.

Keisrite kultuse ja rooma usu jumalate austamise kõrval püüdsid keisrid Roomas sisse viia «... kõigi kuidagi austamisväärsete võõraste jumalate»² kummardamist. Keiser Elagabalus (218—222) oli süüria päikesejumala kultuse pooldaja, kelle auks ta laskis ehitada suurepärase templi ja püstitada suure hulga altareid. Keiser Aleksander Severus (222—235) püüdis kõigi Rooma impeeriumis olemas olevate kultuste segust luua ühtset usku. Aleksander Severuse palee palvelas olid kõigi jumalate, sealhulgas ka Kristuse ja Moosese kujutused. Kuid rooma keisrite niisugusel usupoliitikal ei olnud edu. Kõik vanad kultused, sealhulgas ka rooma usk, mis olid seotud hääbuvate ühiskondlike suhetega, kaotasid ikka enam oma mõju rahvahulkades. Keisrite kultus ei saanud tõusta üldiselt vastuvõetavaks usuks, sest ta ei kutsunud esile mingit vaimustust elanikkonna enamiku hulgas, kes koosnes orjastatud ja rõhutud massidest. Mida lähemale jõudis Vana-Rooma hukkumine, seda enam suurenes inimeste juurdevool ristiusk. Selles usus leidsid rõhutud massid endile vajalikku hingelist lohutust, varakate klasside

---

¹ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., Tallinn, 1953, lk. 204.

² K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., 1948, lk. 378 (v. k.).

esindajad aga, kellele kirik õpetas heategevust, said, nagu ütles V. I. Lenin, «... väga odavat õigustust kogu nende ekspluataatorlikule eksistentsile...» ja ostsid «...soodsa hinna eest pileteid taevasele heaolule».¹

III sajandi keskel kujutas ristiusu kirik endast juba võimsat organisatsiooni, kes hakkas etendama väljapaistvat osa impeeriumi poliitilises ja majanduslikus elus. Kirik oli suurim omanik ja tal oli palju pooldajaid mitte ainult provintside raha- ja maa-aristokraatia, vaid ka kõrgemate rooma ametnike ja väejuhtide hulgas. Ristiusk levis üha ulatuslikumalt rooma ühiskonnas ja muutus impeeriumis valitsevaks usuks. Kuid seda takistasid kaua aega vana sugukondlik rooma aristokraatia ja rooma preesterkond, kes olid ikka veel säilitanud suure mõju keisrivõimule ja õhutasid teda ristiusu kiriku vastu repressioonidega välja astuma.

Jutustused ristiusuliste loendamatuist veristest «tagakiusamistest» I sajandil Rooma võimude poolt on legend, mille on loonud hiljem klerikaalid ise. Neid «tagakiusamisi» ei ole kinnitatud ühegi tolle aja tõeliselt ajaloolise dokumendiga. Repressioonidel ristiusuliste vastu ei olnud isegi II sajandil massilist ja süstemaatilist iseloomu. Rooma orjapidajad, mõistes hästi usundite tähtsust ekspluataatorlike klasside ülevõimu säilitamiseks, suhtusid kõigisse usukultustesse, sealhulgas ka ristiususse, täiesti sallivalt ja isegi püüdsid luua neist, nagu me sellest juba rääkisime, kogu impeeriumi jaoks ühtset usku. Keisrivõim hakkas massilisi repressioone, nn. «tagakiusamisi» ristiusu vastu tarvitusele võtma alles III sajandil, kusjuures selle jälitamise kutsusid esile mitte religioosse, vaid poliitilise iseloomuga põhjused. Ristiusu kirik, kes oli muutunud selleks ajaks aukartust äratavaks poliitiliseks jõuks, näis mõnele keisrile olevat ohtlikuks võistlejaks, kes nende arvates võib astuda välja kehtiva riigivõimu vastu.

Esimene ristiusuliste «tagakiusamine», millel oli organiseeritud iseloom, toimus 250. aastal keiser Deciuse ajal, kes ütles, et ta eelistab pigem võistlejat troonile kui ristiusu piiskoppi Roomas. Decius andis keisrivõimu kindlustamise eesmärgil välja ukaasi, et eranditult kõik kodanikud peavad kinnitama oma ustavust riigile vandega ja ohvritoomisega rooma jumalakujude või keisrikujude ees. Paljud kristlased keeldusid seda tegemast, kuna ristiusu kirik ei luba-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn, 1952, lk. 64—65.

nud oma pooldajail täita niinimetatud «paganaisu» ükskõik missuguseid tavasid. Sellega seoses võetigi tarvitusele repressiooni-abinõud ristiusuliste vastu, esmajoones ristiusu kiriku mõjukate ning rikaste piiskoppide vastu.

Järgmine kristlaste «tagakiusamine» toimus 257. aastal keiser Valerianuse ajal, kes andis välja ukaasi ristiusuliste rikka ja aristokraatliku ladviku vastu, viimane oli rooma senaatorliku aristokraatia suhtes opositsiooniliselt meelestatud ja võttis osa palee-intriigidest. Kõige suurem ristiusuliste jälitamine toimus keiser Diocletianuse ajal, kes valitses aastail 284—305. Diocletianus omistas suurt tähtsust keisrite kultuse tugevdamisele ja rooma preesterkonna autoriteedi tõstmisele ning suhtus samal ajal alguses täiesti sallivalt ristiususse, mille pooldajad olid isegi tema naine ja tütar. Kuid ristiusuliste ülemkiht, kes ei olnud rahul keisri suhtumisega vanasse rooma usku, teostas tema vastu vaenulikku poliitikat, mis kutsus esile repressiivseid vastuabinõusid. Ristiusu piiskopid panid visalt vastu, läksid kaitselt üle pealetungile, sepiitsesid vandenõusid ja organiseerisid kahel korral keisripalee süütamise.

Keisrite katsetel ristiusu kirikut repressioonidega maha suruda ja tema mõju elanikkonnale hävitada ei olnud edu. Vastupidi, kiriku jälitamine kattis teda märtri oreooliga, mis tõstis ristiusku mitte ainult tema pooldajate, vaid ka teiste inimeste silmis. Rooma usk aga, millele toetusid keisrid, läks vastu üha suuremale langusele. See kõik sundis keisreid loobuma võitlusest ristiusu kiriku vastu, kelle toetus oli neile rooma orjandusliku ühiskonna süveneva kriisi tingimustes äärmiselt vajalik. 311. aastal kuulutas keiser Galerius impeeriumis välja ususallivuse ja 313. aastal andsid keisrid Constantinus ja Licinius välja ühise ukaasi (mis on tuntud Milaano edikti nimetuse all) ristiusu vabaduse kohta ja ristiusu kirikule temalt varem riigi poolt konfiskeeritud maade, majade ja muu varanduse tagastamise kohta. 325. aastal kuulutas Constantinus, kes saavutas ristiusu kiriku abil võidu Liciniuse üle ja sai kogu impeeriumi ainuvalitsejaks, ristiusu riigiusuks.

Kiriku tugevdamise ja temas mitmesugustes usuõpetuse küsimustes toimuvate vaidluste likvideerimise eesmärgil kutsus keiser Constantinus 325. aastal Nikea linnas kokku esimese üldise kirikukogu (kongressi), mis töötas välja «usutunnistuse» — lühikese ristiusu aluste kokkuvõtte. Kirikukogu juhatanud Constantinus, kes ise oli küll pagan, kin-

nitas vastuvõetud otsused oma keisritempliga ja kuulutas need kõigile ristiusulistele kohustuslikuks.

Niisugune on tee, mille ristiusk läbis alates oma tekkimisest kuni Rooma orjandusliku impeeriumi valitsevaks usuks muutumiseni. Orjade ja vaeste usust, milliseks ristiusk oli oma olemasolu algperioodil, muutus ta usuks, mis õnnistab ekspluataatorlike klasside võimu ja rikkust. «... Kristlased,» ütles V. I. Lenin, «saanud riigiusundi seisundisse, «unustasid» ürgkristluse «naiivsused» ta demokraatlik-revolutsioonilise vaimuga».¹

---

¹ V. I. Lenin, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1946, lk. 132.

RISTIUSU REAKTSIOONILINE OSA

Kõigi aegade ekspluataatoritele — orjapidajatele, feodaalidele, mõisnikele ja kapitalistidele — on ristiusk, samuti nagu ka iga teine religioon, olnud ja on ka praegu kodanlikes maades relvaks ekspluateerimise kaitsmisel ja töötajate uimastamisel.

«Ristiusu sotsiaalsed printsiibid,» kirjutas K. Marx, «õigustasid antiikaja orjust, ülistasid keskaja pärisorjust ja oskavad vajaduse korral kaitsta, ehkki armetu irvitamisega, proletariaadi rõhumist tänapäeval.

Ristiusu sotsiaalsed printsiibid jutlustavad klasside — valitseva ja orjastatava klassi olemasolu vajadust — ja teise jaoks on neil ainult vaga soov, et esimene oleks tema heategija.

Ristiusu sotsiaalsed printsiibid kannavad üle taevasse ... tasu kõigi maa peal kannatatud jõleduste eest ja õigustavad sellega nende jõleduste jätkumist maa peal.

Ristiusu sotsiaalsed printsiibid kuulutavad avalikult kõik rõhujate jälkused rõhutavate vastu kas õiglaseks karistuseks pärispatu ja muude pattude eest või katsumuseks, mille jumal oma ülitarkuses läkitab tema poolt lunastatud inimestele.»¹

Õnnistades ja kaitstes algul orjust, seejärel pärisorjust ja lõpuks kapitalismi, on ristiusu kirik kirjutanud inimkonna ajalukku palju õudseid ning veriseid lehekülgi.

Orjandusliku korra ajal ristiusk, töötades «vaevatuile ja koormatuile» igavest õndsust olematus «taevariigis», ei aidanud orje ja vaeseid, vaid orjapidajaid ja rikkaid. «Ristiusk on antiikaja orjapidamise järkjärgulises hääbumises

---

¹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, V kd., lk. 173 (v. k.).

täiesti süütu. Ta on sajandite vältel orjapidamisega Rooma riigis kaasa elanud ega ole hiljem kunagi kristlaste orjakaubandust takistanud, ei germaanlastel põhjas ega veneetslastel Vahemerel, ega hilisematki kauplemist neegritega.»¹

Vallutanud Rooma impeeriumis valitseva positsiooni, jäilitas ristiusu kirik liidus riigiga raevukalt niisuguseid töötajaid kristlaste hulgast, nagu näiteks agonistikud, kes väljendasid oma protesti ekspluateerimise ja viletsuse vastu, pidasid võitlust suurmaaomanike, liigkasuvõtjate ja teiste rikkastega. Tagakiusatavast muutus kirik ise tagakiusajaks. «Paganluse» väljajuurimise sildi all pidasid ristiusu klerikaalid ägedat võitlust ilmaliku hariduse vastu, filosoofia ja teaduse vastu, antiikaja kunsti suurimate loomingute vastu. Nad purustasid templeid ja kujusid, põletasid antiikaja kirjanike, ajaloolaste ja õpetlaste teoseid. IV sajandi lõpul näiteks hävitas kristlaste-fanaatikute jõuk kuulsa Aleksandria raamatukogu. Rooma impeerium sattus korduvalt niinimetatud «barbarite» hõimude vägivaldse sissetungi alla, kuid mitte keegi neist ei hävitanud nii palju antiikaja kultuuri mälestusmärke kui seda tegi ristiusu kirik.

Feodalismi ajastul oli ristiusu kirik Euroopas võimsaimaks ning tugevaimaks organisatsiooniks, suurimaks maaomanikuks ja liigkasuvõtjaks. Kirikutele ja kloostritele kuulus ligi kolmandik kogu maast, nad kogusid oma rikkused orjastatud maaharijate pärisorjusliku töö arvel. Kirik tahtis igaveseks säilitada seda pärisorjuslikku feodaalkorda ja aitas aktiivselt maha suruda pärisorjade ja linna käsitöölise ülestõuse feodaalide-pärisorjuslaste vastu. Kirik kuulutas need revolutsioonilised liikumised «ketserluseks» ja pidas nende vastu kõige ägedamat võitlust.

Lääne-Euroopa maades seisis ristiusu kiriku, mida nimetatakse rooma-katoliku («ülemaailmseks») kirikuks, eesotsas rooma piiskopid, keda alates V sajandist hakati nimetama «paavstideks» (kreekakeelsest sõnast «papas» — «isa»). Idas oli ristiusu kiriku peaks Bütsantsi keiser, tema järel aga — neli ida patriarhi (Konstantinoopoli, Aleksandria, Antiookia ja Jeruusalemma patriarh). Kiriku lõplik jagunemine lääne ja ida kirikuks toimus XI sajandil, kusjuures lääne kirikut nimetati endiselt rooma-katoliku kiri-

---

¹ F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn, 1946, lk. 150.

kuks, ida kirikut aga hakati nimetama õigeusu kirikuks. Erinevus nende vahel on väga tühine. Katoliiklased peavad Rooma paavsti «jumala asemikuks maa peal» ja tunnistavad teda usuõpetuse küsimustes «ilmeksimatuks».

XII sajandil asutas katoliku kirik kiriku ja feodaalidepärisorjuslaste huvide kaitsmiseks spetsiaalse kirikliku kohtu- ja politseiorganisatsiooni, niinimetatud «püha inkvisitsiooni». Inkvisitsioonikohus oli kinnine ning salajane, sinna ei lastud ei tunnistajaid ega kaitsjaid. See kohus toimus tavaliselt sügaval maa-aluses ruumis, kus süüdistatavaid kohutavalt piinati, mille abil inkvisiitorid saavutasid oma ohvritelt ülestunnistuse isegi sooritamatuis kuritegudes. Kui süüdistatav end süüdi tunnistas, siis ta hukati ja põletati. Kui aga süüdistatav end süüdi ei tunnistanud, siis põletati ta kui «tõrkuv patune» elusalt. Inkvisitsioon tegutses mõnisada aastat ja põletas tuleriitadel sadu tuhandeid «ketsereid» ja «nõidu» — nii nimetas ta inimesi, kes tõusid üles võitlusele ekspluataatorite vastu.

Eriti raevukalt võitles kirik õpetlaste vastu, kuna ta sai aru, et teaduslikud avastused annavad tugeva hoobi religioonile, tema «õpetusele» kogu maa liikumatusest, igavesti eksisteerivast maailmakorrast. 1600. aastal põletati inkvisitsiooni kohtuotsuse põhjal tuleriidal väljapaistev mõtleja Giordano Bruno, kes propageeris geniaalse astronoomi Kopernikuse õpetust Maa tiirlemisest ja tõendas, et universum on lõputu ning et on olemas palju maailmu. 19 aastat pärast Giordano Bruno hukkamist tabas samasugune saatus tema õpilast Lucilio Vaninit, kes kirjutas raamatu «Looduse hämmastavaist saladustest». 1633. aastal võttis katoliku kirik piinamise alla suure füüsiku ning astronoomi Galilei, kes tegi rea teaduslikke avastusi ning leiutas palju aparate ja masinaid (teleskoop, termomeeter, kellapendel jt.). Heidetud vanglasse, ei suutnud haige Galilei, kes oli tollal 70 aastane, taluda ülekuulamisi ja piinasid ning ütles lahti oma «ketserlusest» — õpetusest Maa tiirlemise kohta.

Suur vene kirjanik, kirglik võitleja inimeste vabaduse ja õnne eest A. M. Gorki häbimärgistas ristiusu kiriku fanaatilist tegevust. Uhes oma artiklis ta kirjutas:

«Eriti hukatuslik mõju kultuuri kasvule oli ristiusul, mis täitis maailma deemonitega, muutes nendeks vanu, inimeste poolt loodud inimesetaolisi jumalaid. Ta lõi ka kümneid tuhandeid vähiklikke munki, kes kartusest deemonite jõu ees jutlustasid inimestele maailmast lahtiütlemist, mürgita-

sid neid ebausuga. Need aga, kelle mõte võitles kiriku fanaatilise asketismi ja koletisliku rõhumise vastu, tunnistati deemonite poolt võlutuiks, ketseriteks, sortsideks ja nõidadeks ning põletati elusalt tuleriitadel. Ükski religioon, peale ristiusu, ei jõudnud «püha inkvisitsiooni» kehtestamiseni, mis, tegutsedes peaaegu seitsmesaja aasta jooksul, põletas tuleriitadel kaugelt üle saja tuhande «ketseri» ja «nõia» ning asetas mitmesajale tuhandele vähem raskeid karistusi. Hoolimata ristiusu ülistatud «humaansusest», kaotati inkvisitsioon Napoleon Bonaparte'i poolt Hispaanias alles 1800. aastal, Itaalias aga 1808. aastal, kuid hiljem püüti seda taastada. Ristiusu kiriku fanaatilist, halastamatut võitlust teaduse vastu — kõige häbistavamast nähtust Euroopa ajaloos — ei ole veel meie päevini valgustatud küllaldase täielikkuse ja selgusega.»¹

Kui pärisorjuse asemele tuli kapitalism, hakkas ristiusu kirik kohe õnnistama ja õnnistab ka praegu kodanlikes maades tööliste ja talupoegade koletut ekspluateerimist, asumaade riisumist ja imperialistlikke sõdu, võttes vahetult osa maailma rõhutatud rahvaste revolutsioonilise liikumise mahasurumisest.

Esimese maailmasõja ajal, mille päästsid valla imperialistlikud riigid 1914. aastal, ei astunud ristiusu organisatsioonid mitte ühelgi maal välja rahvaste koletu tapatalgu vastu, — vastupidi, nad kutsusid kõikjal jumala nimel üles inimeste kõige julmemaks ning metsikumaks tapmiseks.

«Kultuurinimeste moraalset metsistumist, mida poogib neile külge kirik,» kirjutas A. M. Gorki, «näitab kõige paremini niisugune fakt: imperialistliku tapatalgu aastail palusid ristiusulised-sakslased: «Jumal, nuhtle Inglismaad!»»² «Armastuse jumalalt» palusid inimeste tapmisel abi samuti inglased, prantslased, venelased.

Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu, mis lõhestas maailma sotsialismileeriks ja kapitalismileeriks, hakkasid imperialistlikud riigid eriti vajama ristiusu kiriku toetust. Kodanlus loobus täielikult tema poolt varem deklareeritud südametunnistuse vabaduse ja kiriku riigist lahutamise printsiipidest. Kapitalistlikud riigid sõlmivad üksteise järel lepinguid (konkordaatte) katoliku kiriku peaga

¹ M. Gorki, Usust. Kogumik, «Molodaja Gvardija», 1937, lk. 14 (v. k.).

² Sealsamas.

— Rooma paavstiga, muudavad kiriku oma maades riigi-aparaadi osaks, annavad talle tohutuid rahasummasid ja jätavad suuri eesõigusi. Ja kirik püüab kõigi jõududega abistada imperialiste nende reaktsioonilise poliitika teostamisel — tööliste ja talupoegade revolutsioonilise liikumise lämmatamisel, rahvusliku vabadusliikumise mahasurumisel asumaades ja sõltuvates riikides, võitluses maailmas esimese šotsialistliku riigi — suure Nõukogude Liidu vastu.

Kui Saksamaa kohale kerkis must fašismi lipp, tervitas ristiusu vaimulikkond, nii katoliiklik kui ka protestantlik, vaimustusega Hitleri võimuletulekut. Saksamaa katoliku kiriku piiskopid teatasid oma üleskutses 10. juunil 1933. aastal, et nad näevad fašismis «jumala poolt antud loovat jõudu». Rooma paavst astus esimesena ametlikesse läbirääkimistesse Hitleri valitsusega ja sõlmis fašistliku Saksa-maaga konkordaadi.

Määratu suurt abi osutas katoliku kirik samuti itaalia ja hispaania fašistidele.

Kui fašistlik Itaalia tungis 1935. aastal kallale Abessiiniale ja orjastas ta, nimetas Rooma paavst Pius XI pidulikus kõnes Mussolini vägede võitu «suure ning hea rahva pühalikuks õnneks». Paavst tänas jumalat selle eest, et fašistlikud röövvallutajad muutsid vereseguks sajad tuhanded kaitsetud abessiinlased, hävitasid lämmatavate gaasidega tuhanded inimesed ja purustasid lennukitelt sajad Abessiinia külad.

Fašistliku mässu ajal Hispaanias, mida toetas Itaalia-Saksa interventsioon (aastail 1936—1939), õnnistasid hispaania papid fašistlike jõukude tegevust. Haaratud met-sikust vihast oma vabadust kaitsvate tööliste ja talupoegade vastu, astusid papid fašistlikusse parteisse ja fašistlike rüüstajate relvastatud salkadesse, vahetasid risti püssi vastu ja kasutasid kirikuid revolutsiooniliste vägede tulistamispunktidenä. Rooma paavst Pius XI võttis korduvalt oma Vatikani lossis vastu hispaania rahva kägistajat, endist kuningat Alfonso XIII-ndat, ja hispaania mässajate delegatsioonid ning õnnistas nende verist arveteõiendamist Hispaania vabariigi kangelaslike kaitsjatega.

Katoliku kirik võttis Vatikani juhtimisel aktiivselt osa imperialistide poolt vallapäästetud teisest maailmasõjast.

Kui imperialistliku Jaapani väed tungisid 1937. aastal Kesk-Hiinasse, andis Pius XI katoliku vaimulikkonnale

Kaug-Idas juhendi «tingimusteta toetada Jaapani tegutsemist», s. o. aidata jaapani fašistlikke sõjamehi nende röövsõjas hiina rahva vastu.

Kesk-Euroopas aitas katoliku kirik Saksa fašismil, keda ameerika kapitalistlikud monopolid olid üles turgutanud, 1938. aastal Austria alla neelata ja 1939. aastal Tšehhoslovakkia tükki rebida. Eriti häbiväärset osa etendas Tšehhoslovakkias katoliku kiriku preester Tiso, kelle Hitler nimetas Slovakkia «presidendiks» ja kelle Rooma paavst ülen- das kammerhäraks — vaimuliku nimetusega monsignore — kardinali mütsi kandmise õigusega.

Teise maailmasõja ajal sümpatiseeris Vatikan fašistlikule blokile (Saksamaa, Itaalia, Jaapan). Rooma paavst lootis, et Hitleril läheb korda purustada Nõukogude Liitu — suurt sotsialismimaad —, kes on näidanud kogu maailma rahvas- tele teed kapitalistlikust orjusest vabanemiseks. «Püha tool» on alati kandnud jõhkrat viha NSV Liidu rahvaste vastu, kes heitsid endalt imperialismi ahelad. Ta võttis osa kõigist rahvusvahelise kodanluse Nõukogude-vastastest provokat- sioonidest ja oli sageli nende õhutajaks ning organiseeri- jaks. Välismaise sõjalise interventsiooni ajal, mille orga- niseerisid meie maa vastu ameerika-inglise imperialistid, oli Vatikanis paavst Benedictus XV juures valgekaartliku «valitsuse» (Koltšaki ja Denikini) esindaja, keegi Lõssa- kovski, kes oma ettekannetes teatas, et paavst näeb meeeldi võitlust bolševismi vastu, mida ta kõige rohkem kardab. 1930. aastal pöördus paavst Pius XI kogu kapitalistliku maailma poole üleskutsega organiseerida «ristisõda» Nõu- kogude Liidu vastu. 1939. aastal tegi Rooma paavst ette- paneku kokku kutsuda viie riigi — Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia, Saksamaa ja Poola konverents, selleks et lahendada sõja ja rahu küsimus NSV Liidu arvel.

Pärast hitlerliku armee purustamist Stalingradi all 1942. aastal tegi paavst Pius XII Ameerika Ühendriikidele, Ing- lismaale ja Prantsusmaale ettepaneku sõlmida separaatrahu Saksamaa ja Itaaliaga, et päästa fašistlikke agressoreid lõp- likust purustamisest. Samal eesmärgil püüdis Vatikan takis- tada teise rinde avamist Euroopas. Paavst Pius XII kutsus Ameerika Ühendriike ja Inglismaad üles loobuma hitlerliku Saksamaa tingimusteta kapituleerumise nõudmisest, sest tingimusteta kapituleerumine «peitvat endas kõige suure- mat hädaohtu». Ta tegi ristiisu halastuse nimel ettepaneku «andestada mõistmatule röövlile».

«Jumala asemikul maa peal» kogu oma rohkearvulise kaardiväega sutaanides (preestrirüüs) ei läinud kõrda päästa ei Hitlerit ega Mussolinit. Teise maailmasõja tulemused osutusid täiesti teistsugusteks, kui seda lootsid Truman, Churchill, Pius XII ja teised rahvusvahelise reaktsiooni liidrid. Imperialistliku leeri peamised löögijõud — hitlerlik Saksamaa ja imperialistlik Jaapan — purustati. Nõukogude Liit, kes etendas otsustavat osa fašistlike agressorite purustamisel, väljus sõjast veelgi tugevamana ja võimsamana, tema autoriteet kasvas mõõtmatuselt kogu maailma rahvaste silmis. Fašismivastase sõja tules tekkis laialdane demokraatlik liikumine, mis viis selleni, et rida Euroopa maid heitis endalt imperialistliku orjuse ahelad ja lõi uue, tõeliselt demokraatliku korra. Asumaades ja sõltuvates riikides arenes rahvuslik vabadusliikumine. Rahvusvahelise reaktsiooni jõud muutusid palju nõrgemaks, demokraatia jõud aga kasvasid võrratult. Edasiselt rahu- ja demokraatialeer tugevnes veelgi seoses suure hiina rahva maailma-ajaloolise võiduga ja Saksa Demokraatliku Vabariigi moodustamisega, samuti seoses NSV. Liidu ja rahvademokraatia maade majanduse lakkamatu kasvuga.

Teise maailmasõja niisuguste tulemuste tõttu nõrgenenud rahvusvaheline reaktsioon eesotsas ameerika ja inglise imperialistidega otsustas maksku mis maksab päästa upakile vajunud ja täiesti roiskunud kapitalismihoonet, purustada kasvanud demokraatia ja sotsialismi jõud, panna maailmas maksma Ameerika imperialismi ülevõim. Neil eesmärkidel püüavad ameerika-inglise imperialistid valla päästa uut maailmasõda, milleks loovad sõjalisi baase ja platsdarme, klopsivad kokku sõjalisi blokke, relvastavad Lääne-Saksamaad ja Jaapanit. Üheaegselt sellega päästis imperialistlik leer valla suureulatusliku ideoloogilise ettevalmistuse sõjaks: kodanlus ja tema kõikvõimalikud saba-rakud mässivad rahvahulki valede võrku, laimavad NSV Liitu ja rahvademokraatia maid, õhutavad sõjahüsteeriat, propageerivad inimvihkajalikke ideid ja kasutavad selleks ajakirjandust, kirjandust, raadiot, kino, kirikut.

Rahvusvahelise reaktsiooni esimestes ridades astub esile jällegi «õnnis» rauk Vatikanist — paavst Pius XII. Kui ta varem teenis tões ja usus Hitlerit ja Mussolinit, siis pärast teise maailmasõja lõppu jooksis kiiresti üle ameerika-inglise sõjasüütajate leeri. Ja ta teenib teda mitte hirmu pärast, vaid südametunnistuse järgi; kui aga süveneda asja ole-

musse, siis ei kujuta see südametunnistus endast midagi muud kui Vatikani panka «Banco di Roma», kuhu valgub külluses dollareid Wall Streetilt.

Vatikani vajavad sõjasüütajad sellepärast, et tal on paljudes maades jutlustajate rohkearvuline kuulekas aparaat, kes hoiavad oma mõju all miljoneid usklikke. Käesoleval ajal on Vatikanil kuni 600 misjoniasutust ja umbes 27 000 misjonäri, kes on laiali külvatud kogu maailmas. Reas Euroopa, Ameerika ja Aasia maades ulatub katoliku preestrite ja munkade arv kümnetesse tuhandetesse; Itaalias on neid ligi pool miljonit. Toetudes oma hargnenud aparaadile, propageerib Vatikan rahvahulkades kõige reaktioonilisemaid ideid, mis on vajalikud ekspluataatorlikele klassidele ülevõimu säilitamiseks. Ta jutlustab kapitalistliku eraomanduse «jäädavust» ja «jumalikkust», töörahva klassivõitluse «patulisust», kutsub üles olematu taevase paradiisi pärast alandlikult taluma kõiki tohutuid kannatusi ja viletsusi, mida toob töörahvale hukkuv kapitalism. Selleks pidas vajalikuks öelda oma «jumaliku» sõna paavst ise, kes 26. märtsi 1950. a. kõnes mõistis hukka «ristiusu-vastased püüded kaotada maisest elust igasugused kannatused» ja kutsus usklikke üles leppima paratamatute viletsuste ja kannatustega.

Täites teenistusvalmilt Wall Streeti tellimusi, levitab tema toapoiss — katoliiklik klerikaal — laimu kommunismi, NSV Liidu ja rahvademokraatia maade kohta ning ähvardab piinadega hauataguses elus neid usklikke, kes astuvad välja rahu eest, sõjasüütajate vastu. Rahupooldajate liikumine võttis niisuguse võimsa ulatuse, et «püha isa» andis 1949. a. suvel ameerika parempoolsete ringkondade näpunäidete järgi välja dekreeidi kõigi nende kirikuvande alla panemise kohta, kes koos kommunistidega võitlevad rahu eest.

Vatikan, kelle käsutuses on miljonid preestrirüüs ametnikud, kes on spetsiaalselt välja koolitatud vaimulikes seminarides ja akadeemias, on ameerika-inglise sõjasüütajaile vajalik mitte ainult usklike masside ideoloogiliseks ümber töötamiseks, vaid ka spiooni ja diversiooni teostamiseks, eriti rahvademokraatia maades. Viimastel aastatel on õnnestunud, tänu rahva valvsusele, Ungaris, Poolas, Tšehhoslovakkias ja Rumeenias kinni püüda ja kohtu kätte anda rohkesti spioone ja diversante, kellede hulgas oli piiskoppe, kloostrite eestseisjaid, preestreid ja munki.

«Protsess paljastatud vaenlaste üle.» ütleb Rumeenia Töölispartei Keskkomitee peasekretär G. Gheorghiu-Dej, «näitas kujukalt Ameerika imperialismi reeturlike vallutusplaanide kogu ulatust. Need plaanid nägid ette Kesk- ja Kagu-Euroopa rahvaste taasorjastamise imperialistide poolt. Nende maade rahvatribunalide eest käis läbi valgekaartlikku tüüpi reaktsoonilisi kindraleid, kodanlik-feodaalse reaktiooni peamehi ja parempoolsete sotsiaaldemokraatide liidreid, näruseid reetureid, kes on valmis ükskõik missuguseks nurjatuseks oma rahvaste vastu, suurkapitaliste ja tegelinskeid, katoliku ja evangeeliumi kiriku peamehi, natsionalistlikke elemente, leegionäre, fašiste ja teisi ühiskonna jätiseid.»¹

Katoliku vaimulikkonna pea Ungaris, kardinal Mindszenti kohtuprotsessil, mis toimus 1949. a. veebruaris Budapestis, tehti kindlaks, et see Vatikani agent juhtis monarhistlikku vandenõu, tegeles spionaažiga ja spekulereis valuutaga. Peapiiskop Jozef Gresz, kes sai pärast Mindszenti katoliku kiriku etteotsa Ungaris, sai üheaegselt sellega ka uue riigivastase vandenõu juhiks, mis paljastati täielikult kohtuprotsessil 1951. a. juunis.

Tšehhoslovakkias oli õõnestava tegevuse ja spionaaži peastaabiks, nagu näitasid kohtuprotsessid, paavsti esindus Prahas, abistaapideks — Praha peapiiskop Berani loss ning paljud piiskoppide asukohad Tšehhi piirkondades ja Slovakkias. Vatikani agendid kasutasid paljusid kloostreid relvade hoiuruumideks.

Rahvademokraatia maades sooritasid preestrirüüs spioonid ja diversandid ka terroriakte. Nad kihutasid üles, õnnistasid ja varjasid nurjatuid isikuid, kes püüdsid tappa rahvademokraatia režiimile ustavaid riigitegelasi ja parteitöötajaid.

Rohkesti Vatikani poolt läkitatud spioone ja diversante on viimasel ajal kinni püütud ka Hiina Rahvavabariigis. Seitse niisugust kurjategijat, kes organiseerisid vandenõu hiina rahva juhtide tapmise eesmärgil, seisid 1951. a. augustis Pekingi sõjalise kontrollkomitee kohtu ees.

Ameerika imperialistid vajavad Vatikani lõpuks selleks, et mitmesuguste ristiusu poliitiliste parteide ja ristiusu ametiühingute kaudu luua maršaliseeritud maades Wall Stree-

¹ «Pravda» 4. septembrist 1951.

tile sobivaid valitsusi. Nii on lood Prantsusmaal, Itaalias, Austrias ja Lääne-Saksamaal, kus võimu juures on ristiusu poliitilised parteid, keda juhivad Vatikani truud teenrid.

Vatikani reaktsioonilisest osast on hakanud aru saama paljud usklikud kapitalimaades, sealhulgas ka mõned katoliku kiriku kõrgema vaimulikkonna esindajad, kes kui ausad inimesed võitlevad koos kogu progressiivse inimkonnaga rahu eest, sõja vastu.

Kujuka iseloomustuse andis Vatikani kohta andekas ukraina kirjanik Jaroslav Galan, kes hukkus fašistliku timuka — ameerika imperialistide Vatikani agendi käe läbi. Oma pamfletis «Saatana teenistuses» kirjutas Jaroslav Galan:

«Paavst Pius XII-ndal on olnud 260 eelkäijat, nende elu ja tegevuse ajalugu on vere ja rõveduste ajalugu. Isegi varajase keskaja uduvines ei leia me niisugust riiki, niisugust võimu, kes oleks niivõrd ülistanud kahekeelsust, silmakirjatsemist, ahnust, müüdavust, salajasi ja avalikke tapmisi, riisumist ja rämpseid mahhinatsioone kui «jumala asemikkude» paavsti riik.

Tõsi küll, paavsti hegemoonia ajad on jäädavalt möödunud, ammugi on vaikinud märtrite oiged, keda põletati «püha» inkvisitsiooni tuleriitadel. Kuid maailmas on veel säilinud jõude, kes kummardavad sedasama saatanat, keda peaaegu kaks tuhat aastat on tões ja uisus teeninud vatikani hundid. Nende tumedate jõudude liit fašistidega ja sõjasüütajatega Washingtonist on täiesti seaduspärane, nagu mõrvarite ja röövliite liit. See on inimkonna õnn, et see liit on paratamatult hukkumisele määratud.»¹

Säärane on Vatikani — katoliku kiriku pea ning juhi tegevus. Ja see ei ole juhuslik. Ekspluataatorlikud klassid on alati kasutanud ja kasutavad õnnetute töötajate eksiarvamust, nende usku Kristusesse-päästjasse selleks, et neid kõrvale juhtida võitlusest tõelise inimõnne eest. Neid ahneid ning kuritegelikke inimesi, kes on mässinud maailma musta ämblikuvõrguga, nimetas Jaroslav Galan inimkonna õnne hauakaevajaiks. «Kuid,» kirjutas Galan, «aeg on ette jõudnud inimkonna õnne jultunud hauakaevajaist: töörahva tugevnenud käed suudavad NSV Liidu juhtimisel ohjeldada

---

¹ Jaroslav Galan, Valimik, «Sovetski Pissatel», 1951, lk. 165 (v. k.).

peruksläinud sõjahobuseid, ja hukkamise mädasoo, unustuse mädasoo neelab lähemas tulevikus lõplikult Wall Streeti ja Vatikani põrgusigitise.»¹

*

Enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni ei olnud meie maal mingisugust südametunnistuse vabadust. Valitsevaks kirikuks oli õigeusu kirik, paljusid teisi religioone või usutunnistusi aga jälitati ja neile avaldati survet. Eriti rae-vukalt õiendas tsaarivalitsus arveid ateistidega. Neid valandati töölt ja heideti sageli ühel või teisel ettekäändel vanglasse või saadeti sunnitööle. Bolševike partei võitles juba oma põrandaaluse tegevuse perioodil südametunnistuse vabaduse eest meie maal, kiriku riigist ja kooli kirikust lahutamise eest. Oma töös «Marksism ja rahvusküsimus», mis on kirjutatud 1912. a. lõpul ja 1913. a. alguses, ütles J. V. Stalin:

«Sotsiaaldemokraatide programmis on punkt usutunnistuse vabadusest... Sotsiaaldemokraatia protesteerib alati katolitsismi ja protestantismi tagakiusamise vastu, ta kaitseb alati rahvaste õigusi tunnistada mistahes usku, kuid samal ajal agiteerib ta, proletariaadi õigesti mõistetud huvidest lähtudes, nii katolitsismi kui protestantismi ja õigeusu vastu selleks, et saavutada sotsialistliku maailmavaate võitu.»²

Võideldes usutunnistuse vabaduse eest, pidas bolševike partei ühtlasi ideelist võitlust nii ristiusu (õigeusu, katolitsismi, protestantismi) kui ka kõigi teiste religioonide, nagu näiteks muhamediusu ja judaismi vastu. Seda võitlust peeti sellepärast, et religioon kujutab endast teadusevastast ja reaktsioonilist ideoloogiat, sellepärast, et kõik religioonid ja kirikud, kõik ja igasugused religioossed organisatsioonid on olnud ja on praegu kapitalimaades kodanliku reaktsiooni organeiks, kes kaitsevad ekspluateerimist ja töölisklassi pimestamist.

Õigeusu kiriku tegevus Venemaal ei erinenud oma klassiseloomult ristiusu kiriku tegevusest teistes riikides. Minevikus oli ristiusu kirik meie maal alati, nagu täiesti õieti märkis suur vene revolutsiooniline demokraat V. G. Be-

¹ Jaroslav Galan, Vatikan ilma maskita, Tallinn, 1953, lk. 52.

² J. V. Stalin, Teosed, 2. kd., Tallinn, 1952, lk. 347.

linski, «...ebavõrdsuse, võimu ees lipitsemise kirglik kaitsja ning inimestevahelise vendluse vaenlane ja tagakiusaja...»¹

Enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni olid õigeusu kiriku valduses Venemaal määratu suured rikkused. 1905. aastal kuulus kirikutele ja kloostritele umbes 3 miljonit hektarit kõlblikku maad, nii et iga munga kohta tuli keskmiselt rohkem kui 40 hektarit maad. Peale maaomandi olid kirikute ja kloostrite valduses linnades suured liikumata varandused. Püha sinodi jooksva arvel oli 1906. aastal mitmesugustes pankades vähemalt 60 miljonit rubla kullas. Metropoliidid ja piiskopid said suuri kingitusi ja sisetulekuid — igaüks kuni 300 000 rubla aastas. Olles suurimaks kapitalistiks ja mõisnikuks, kaitses kirik kõigi jõudude ja vahenditega tsaarikorda ja oma ekspluataatorlikku clemasolu.

1905.—1907. a. revolutsiooni ajal aitas õigeusu kirik aktiivselt tsarismil arveid õiendada revolutsiooniliste tööliste ja talupoegadega. Paljud vaimulikkonna esindajad astusid tsaarivalitsuse poolt loodud pogrommistesse, mustasajalistesse organisatsioonidesse «Vene Rahva Liit» ja «Peaangel Miikaeli Liit», kusjuures nende organisatsioonide peamisteks pesadeks olid suuremad kloostrid — Kiievi Petšerskaja, Potšajevskaja, Troitse-Sergijevi jt. 1905. aasta detsembri päevil korraldas «püha sinod» erilisi palveid revolutsiooni vastu. Klerikaalid andsid sandarmitele välja revolutsioonilisest liikumisest osavõtjaid, paljudes kohtades aga, näiteks «Glinskaja Pustõni» kloostris endises Kurski kubermangus, organiseerisid relvastatud karistus-salku ja õiendasid julmalt arveid ülestõusnud tööliste ja talupoegadega.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võtsid õigeusu vaimulikkond ja teiste religioossete organisatsioonide juhid vastu raevuka elajaliku ulgumisega, paljudes kohtades aga isegi relvastatud võitlusega. Moskvas olid paljudes kellatornides üles seatud kuulipildujad, milledest valgekaartlased tulistasid ülestõusnud töölisi ja talupoegi. Kuulipildujad olid üles seatud Iverski väravatel, Vassili Õndsa kellatornis, Spasski kremli tornis ja Lunastaja kirikus.

Välismaise interventsiooni ja kodusõja aastail aitasid

---

¹ V. G. Belinski, Teoste kogumik kolmes köites, III kd., 1948, lk. 709 (v. k.).

klerikaalid ja sektantide peamehed interverte ja valgekaartlike jõuke. Vaimulikkond võttis neid jõuke vastu «soola ja leivaga», ristikäikudega ja kellade helistamisega. Klerikaalid andsid valgekaartlikele timukatele välja revolutsiooniliselt meelestatud töölisi ja talupoegi. Koltšaki ja Denikini vägedes olid erilised polgud ja salgad, mis komplekteeriti vaimulikkonna hulgast.

NSV Liidu rahvaste võitluse ajajärgul sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise eest astusid paljud religioosete organisatsioonide juhid, oma tegevust igati maskeerides, kõigi Nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei abinõude vastu, meie maa sotsialistliku industrialiseerimise, põllumajanduse kollektiviseerimise, sotsialistliku võistluse ja lööktöö vastu. Klerikaalide ja sektantide peameeste hulgas oli rohkesti välismaa spioone ja diversante.

Reaktsioonilise vaimulikkonna võitlus sotsialistliku riigi vastu annab tunnistust sellest, et ekspluataatorlikud klassid ja nende jäänused kasutasid religioosseid organisatsioone oma Nõukogude-vastastel eesmärkidel. Kuid ekspluataatorlikud klassid ja nende agentuur purustati täielikult.

Sotsialismi võidu tulemusel kujunes meie maal välja kogu nõukogude rahva maailmas ennenägemata moraalne ja poliitiline ühtsus, mis iga päevaga kasvab ja tugevneb. NSV Liidu töötajad, sealhulgas ka usklikud, on tihedalt liitunud nõukogude võimu ja kommunistliku partei ümber. See on viinud selleni, et religioosete organisatsioonide seisukoht Nõukogude riigi suhtes on muutunud lojaalseks.

Suure Isamaasõja ajal võtsid religioossed organisatsioonid NSV Liidus osa meie kodumaa kaitsmisest. Nad esinesid patriootlike läkituste ja üleskutsetega, kogusid raha tankide ja lennukite ehitamiseks, haavatute, invaliidide ja sõja tõttu orbudeks jäänud laste abistamiseks. See kiriku tegevus leidis Nõukogude valitsuse ja kogu nõukogude rahva poolehoidu ja heakskiitu.

Käesoleval ajal võtavad vene õigeusu, samuti gruusia ja armeenia kirikud ja teised religioossed organisatsioonid NSV Liidus osa sellest suurest ja tänuväärsest võitlusest, mida rahupooldajad peavad ameerika sõjasüütajate vastu. Kuid see kõik hoopiski ei tähenda, et religioon kui niisugune on lakanud meie maal etendamast kahjulikku, reaktsioonilist osa.

Nõukogude rahvas ehitab Lenini-Stalini partei juhtimisel ülevat kommunismihoonet, ehitab selleks, et saavutada

materiaalsete ja vaimsete hüvede küllust, et veel eredamalt puhkeks õitsele inimeste elu, et see muutuks veel jõukamaks ja kaunimaks. Religioon juhib usklikke töötajaid kõrvale meie võitlusest sotsialismi edasise arengu eest, kommunismi täieliku võidu eest. Religioon jutlustab «sellest maailmast» lahtiütlemist, elupõlgust, inimõnne ja rõõmu põlgamist. Ta kutsub inimesi üles hoolitsema mitte maise, vaid taevase eest, selle eest, et valmistada end ette olematu hauataguse elu jaoks. Inimene, kes on selle reaktsioonilise ideoloogia kammitsais, ei saa täielikult anduda võitlusele parema elu loomise eest maa peal.

Kommunismi ülesehitamiseks on vaja kartmatuid, ärksaid ja elurõõmsaid inimesi, kes on veendunud oma jõus, valmis ületama kõiki raskusi ja takistusi. Religioon aga oma õpetusega sellest, et kõik oleneb jumalast, sisendab usklikesse töötajatesse oma jõududesse mitteuskumist, nõrgendab nende tahet ja otsustavust võidelda parema elu eest, ületada kõiki takistusi. Kohates oma teel raskusi, taganeb usklik inimene sageli nende ees, pöörab pilgud tundmatu taeva poole, palub jumalalt abi, päästmist. Religioon muudab inimese nõrgaks ning abituks olendiks.

Kommunismi ehitajad peavad olema igakülgselt arenenud, kõrge kultuuriga ja haritud inimesed. Nõukogude riik teeb kõik võimaliku selleks, et üha kõrgemale tõsta kõigi sotsialistliku ühiskonna töötajate kultuurilis-tehnilist taset. Religioon aga risustab usklike inimeste päid mitmesuguste eelarvamuste ja ebausuga, tõkestab töötajate kultuurilist kasvu, takistab neil teaduse ja tehnika omandamist.

Ristiusk, nagu ka kõik teised religioonid, kujutab endast ebaõiget, fantastilist, moonutatud, teadusevastast maailmavaadet. Teaduslik marksistlik materialistlik maailmavaade tähendab «... looduse käsitust lihtsalt niisugusena, nagu ta on, ilma igasuguste kõrvaliste lisanditeta...»¹ Ta õpetab, et «... materiaalne, meeltega tajutav maailm, millesse me ise kuulume, on ainus tõeline maailm...»²

Ristiusk aga, nagu ka igasugune teine religioon, lahutab maailma materiaalseks ja mittemateriaalseks. Materiaalne maailm on religiooni seisukohalt ajutine, mööduv maailm. Tõeline, igavene maailm, nagu õpetab ristiusk, on «vaimne»

¹ F. Engels, Looduse dialektika, 1949, lk. 157 (v. k.).

² K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., 1948, lk. 353 (v. k.).

maailm, mis olevat jumala poolt loodud ja asustatud inglite ning pühakutega. Selles suhtes ristiusk, nagu ka kõik teised tänapäeva religioonid, ei ole kaugele jõudnud ürgsetest ettekujutustest, nagu oleks kogu maailm asustatud heade ja kurjade vaimudega, kellele tahtest ja tegevusest olenevat kõik, mis toimub looduses ja ühiskonnas.

Maailma teaduslik käsitlus ei sobi kokku religioosete maailmavaadetega. «Usulised eelarvamused,» ütleb J. V. Stalin, «...käivad aga teadusele vastu, sest igasugune usund on midagi vastandlikku teadusele.»¹

Ristiusk kogus endasse meie kaugete esivanemate kõige tumedamad ja vähiklikumad kujutlused iseendast ja välisloodusest. Astronoomia ja bioloogia asemele esitab ta usklikele absurdseid piibli muinasjutte maailma ja inimese loomisest. Meditsiini asemele soovitab ristiusu kirik, nagu ka igasugune teine kirik, maagiat ja nõidust, agronoomia asemele — palveid ja «pühitsetud» vett. Olles usuliste eelarvamuste ja tavade võimuses, elab ja töötab usklik inimene sageli vana moodi, isaisade kombel, ta kardab kõike uut.

Lenini-Stalini partei hoolitseb väsimatult rahvahulkade kommunistliku kasvatamise eest, kõigi töötajate muutmise eest teadlikeks ning aktiivseiks kommunismi ehitajateks. Partei kasvatab nõukogude inimestele kõrgeid moraalseid omadusi, võitleb kapitalismi kõigi igandite vastu inimeste teadvuses. Ristiusu nagu ka igasuguse teise religiooni kahjulikkus peitub meie tingimustes mitte ainult selles, et ta ise vahetult on üheks kõige reaktioonilisemaks mineviku igandiks inimeste teadvuses, vaid ka selles, et ta õnnistab ja toetab kõiki eraomanduslikke vaateid ja traditsioone, kogu vana maailma ideoloogiat.

Ekspluataatorlikus ühiskonnas on töötajad alati püüdnud ja püüavad vabaneda ekspluateerimisest, pääseda sunnivii-silisest tööst. Ristiusk aga ülistab ning õnnistab ekspluataatorite heaks töötamise kogu raskust ja alandatavust. Et petta töötajaid, oli antiikajal välja mõeldud muinasjutt, nagu oleks jumal läkitanud inimestele töö karistuseks nende pattude eest. Seepärast kannatage «kõik vaevatud ja kooramatud», töötage «oma palehigis» — niisugune on teie taevase isa tahtmine, tema läkitas teile niisuguse elu. Taluge «isandate iket» (s. o. orjust ja ekspluateerimist) nurisemata, vabatahtlikult, ja siis kõige kõrgem tasub teile. Seega,

¹ J. V. Stalin, Teosed, 10. kd., Tallinn, 1950, lk. 129.

püüdes ühelt poolt jumala nimel õnnistada orjust ja ekspluateerimist, ekspluateeritavate rasket tööd, teiselt poolt aga ekspluataatorite tegevusetust, kuulutas religioon töö jumala needuseks. Töö ei olnud esimeseks ühiskondlikuks vajaduseks, ilma milleta ei saa inimühiskond eksisteerida, vaid oli jumala karistus neile inimestele, kes seda olid ära teeninud.

Nõukogude inimesed töötavad endi heaks, ühiskonna heaks. Vaba, loov töö on neile au asjaks, kuulsuse asjaks, vapruse ja kangelaslikkuse asjaks. Religioon aga toetab mahajäänud töötajate hulgas seda suhtumist töösse, nagu see oli inimestel kapitalistlikus ühiskonnas.

Ristiusk, nagu ka teised religioonid, on jumala nimel õnnistanud ja õnnistab ka praegu kapitalimaades niisugust elu, kus üks rajab õnne teise õnnetuse arvel. Kõik religiooni õpetused ja eriti tema legend hauatagusest elust on läbi imbunud individualismist. Usklik inimene, püüdes täita religiooni ettekirjutusi, hoolitseb eelkõige iseenda eest, oma «isikliku päästmise» eest.

Nõukogude patrioodid aga hoolitsevad eelkõige rahva hüvangu eest, sotsialistliku kodumaa õitsengu eest, tema võimsuse tugevdamise eest. Nad elavad ja töötavad põhimõtte järgi: «kõik ühe eest, üks kõigi eest». Et kindlustada edasist, veelgi suuremat edu kommunismi ülesehitamisel, on vaja arendada nõukogude inimestes kollektivismi tunnet, pidada väsimatut võitlust eraomandusliku egoistliku hingelaadi jäänuste vastu, kapitalistliku ühiskonna, V. I. Lenini sõnade järgi, neetud reegli vastu: «igauks enda eest, ainult jumal kõigi eest».

Ristiusk, nagu ka kõik teised tänapäeva religioonid, toidab vana ekspluataatorliku maailma moraali, mis on põhjalikult vastandlik meie kommunistlikule moraalile, meie nõukogulikule elulaadile, sotsialistliku ühiselu reegleile.

Ristiusk jutlustab «armasta kõiki inimesi», ta nõuab usklikult isegi oma vaenlaste armastamist. Säärane õpetus nõrgendab nõukogude inimeste revolutsioonilist valvsust, nende revolutsioonilist viha ja leppimatust kõigi kommunismi vaenlaste vastu.

Iga religioon kuulutab, et ainult tema on tõeline, et teiste religioonide pooldajad on «ketserid», jumalasalgajad, jumalavallatud inimesed. Seega igasugune religioon kasvatab usklikele põlguse ja vaenu tunnet teiste rahvaste vastu, toetab natsionalistlikke igandeid meie maal, takistab inimestes

kasvatada vennalikku rahvastevahelise solidaarsuse tunnet kõigi maade töötajate vastu.

Ristiusk, samuti nagu muhamedi usk, judaism ja teised religioonid, õnnistab ning toetab vanu tavasid ja korraldusi perekonnas, orjastavat suhtumist naisesse jne.

Selline on religioosete igandite kahjulikkus meie maal. Nad hoiavad usklikke inimesi võhiklike kujutluste võimuses loodusest ja ühiskonnast, nõrgendavad nende taht ja otsustavust võitluses parema elu eest, takistavad töötajate kommunistlikku kasvatamist.

Alates Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist on meie maa kõigil kodanikel täielik südametunnistuse vabadus. Nõukogude Liidus, erinevalt kodanlikest maadest, ei ole valitsus kunagi seganud end religioosete ühingute siseellu, ei ole kunagi mitte kedagi jälitanud religioosete veendumuste pärast, ei ole kunagi mitte kellelgi lubanud solvata usklikke tundeid. Religioossetel organisatsioonidel NSV Liidus on kõik vajalik selleks, et rahuldada inimeste religioos- seid vajadusi, kes tunnistavad üht või teist kultust. Meie maal teostatav teaduslik-ateistlik propaganda on suunatud sellele, et teadusalaste teadmiste levitamise teel ja religioosete igandite kahjulikkuse kannatliku selgitamisega vabastada inimesi usu reaktsioonilise mõju alt, muuta nad täisväärtuslikeks uue elu ehitajateks.

Mida laialdasemalt ja ulatuslikumalt teostatakse teadus- lik-ateistlikku propagandat, seda edukamalt kulgeb rahva- hulkade kommunistlik kasvatamine, mis veelgi kiirendab meie edasiliikumist kommunismi säravate kõrguste poole.

NÄITLIK LOENGU PLAAN

Sissejuhatus

Religioon kui «üks vaimse rõhumise liike, mis lasub kõigjal rahvahulkadel, kes on maha surutud igavese teiste kasuks töötamise, puuduse ja isoleerituse tõttu» (Lenin).

Religiooni sotsiaalsete juurte puudumine sotsialistlikus ühiskonnas. Ristiusk NSV Liidus kui mineviku igand inimeste teadvuses, vana, ekspluataatorliku korra pärand.

Legend Kristusest teaduse valguses

Arheoloogiliste mälestusmärkide puudumine, mis tõendaksid ristiusu müütilise rajaja olemasolu. I sajandi õpetlaste ja kirjanike vaikimine Jeesusest Kristusest.

Evangeelsete vagajuttude Jeesuse Kristuse maapealsest elust täielik alusetus. Sisemised vastuolud, geograafilised ja ajaloolised absurdsused evangeeliumides.

Vana-ida müüdid jumalatest-päästjatest ja judaismi messianism kui müüdi Kristusest eelkäijad.

Jeesus Kristus ei ole ajalooline, vaid müütiline isiksus.

Ristiusu tekkimise põhjused

Rooma orjandusliku ühiskonna majanduslik ja poliitiline kord. Klassivõitlus Vana-Roomas. Keisririžiimi kehtestamine, vana ühiskondliku korra lagunemine provintsidest, orjade ekspluateerimise tugevnemine, Rooma impeeriumi elanikkonna üldine õigusetus.

Usu tekkimine rooma orjadel ja vaestel taevasesse pääst-
jasse.

Kujutlused messiast diasporaa juutide hulgas. Ristiusu
edu põhjused. Kreeka-rooma filosoofia osa ristiusu ideoloogi-
silisel ettevalmistamisel.

Ristiusk ja selle evolutsioon Rooma impeeriumis

Varajase ristiusu koguduste ideoloogia ja organisatsiooniline
ehitus. Ürgristiusu reaktsiooniline olemus.

Rooma orjandusliku ühiskonna kriisi süvenemine. Orjade
revolutsioonid ja töötajate ekspluateerimise orjandusliku
vormi likvideerimine.

Ristiusu edukas levimine. Ristiusu koguduste sotsiaalse
koosseisu muutumine. Kleruse tekkimine. Ristiusu ideoloogi-
a muutumine. Ristiusu kultuse algus. Sektide võitlus ja
reaktsioonilise voolu võit varajases ristiusus.

Ristiusu muutumine Rooma orjandusliku impeeriumi riigi-
usuks.

Ristiusu reaktsiooniline osa

Karl Marx ristiusu sotsiaalsetest printsiipidest.

Antiikaja orjuse õigustamine ristiusu poolt. Ristiusk feo-
dalismi ajastul. Ristiusu kirik kapitalistlikus ühiskonnas.

Vatikan ja katolitsism ameerika uue sõja süütajate tee-
nistuses.

Õigeusu kirik revolutsioonieelsel Venemaal. Kiriku võitlus
Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni vastu. Religioos-
sete organisatsioonide Nõukogude-vastane tegevus sotsia-
lismi ülesehitamise perioodil. Sotsialismi võit NSV Liidus.
Kiriku suhtumise muutumine sotsialistlikusse riigisse.

Religioossete igandite kahjulikkus sotsialistlikus ühiskon-
nas. Ristiusu maailmavaate teadusevastane iseloom. Risti-
usu moraali reaktsiooniline osa.

Teaduslik-ateistlik propaganda on rahvahulkade kommu-
nistliku kasvatamise tähtsaim ning lahutamatu osa.

METOODILISI JUHENDEID

Loengute läbiviimisel teemal «Ristiusu tekkimine ja klas-
siolemus» tuleb lektoril lähtuda järgmistest ülesannetest:

1) näidata, et Jeesust Kristust, keda usklikud peavad risti-
usu rajajaks, pole tegelikult kunagi olemas olnud;

2) näidata, et ristiusk tekkis antiikaja orjandusliku ühis-
konna pikaajalise lagunemise tulemusel kui fantastiline,
moonutatud peegeldus rõhutud ja ekspluateeritavate töötä-
vate hulkade näilisest jõuetusest nende võitluses rõhujate
ja ekspluataatorite vastu;

3) näidata, et ristiusk oma olemasolu algusest peale on
alati etendanud reaktsioonilist osa, et ristiusu sotsiaalsed
printsiibid õigustasid antiikaja orjust, ülistasid keskaja
pärisorjust, on kaitsnud ja kaitsevad praegugi kodanlikes
maades kapitali palgaorjust, et ristiusu kirik on alati aktiiv-
selt osa võtnud ja võtab ka praegu aktiivselt osa, eriti Vati-
kani näol, kõigist valitsevate ekspluataatorlike klasside üri-
tustest, mis on suunatud töötajate rõhumiseks ja orjastami-
seks;

4) näidata, et ristiusk oma teadusevastase maailmavaa-
tega ja reaktsioonilise moraaliga, nagu ka igasugused teis-
sed religioossed igandid, tekitavad meie maal suurt kahju
töötajate kommunistlikul kasvatamisel.

Massloengul, mis on arvestatud umbes ühele tunnile, on
võimatu valgustada teemat niisuguses ulatuses, nagu seda
on tehtud käesolevas brošüüris avaldatud loengus. Lektori
ette kerkib materjali lühendamise küsimus. Eriti võib soovi-
tada massloengul välja jätta järgmised küsimused:

a) esimeses osas — klerikaalide interpolatsioonist
I sajandi rooma ajaloolaste teostes, II sajandi apoloogili-
sest ja ristiusu-vastasest kirjandusest, jumalate-päästjate

vormide evolutsioonist varajaste ristiusuliste kujutlustes, ristiusu ajaarvamise tekkimisest;

b) teises osas — Philoni Aleksandriast õpetusest ja rooma stoikute — Seneca ja Epiktetose kõlbelistest vaadetest;

c) kolmandas osas — ristiusu õpetuse evolutsioonist Kristuse tulemise kohta, sektide võitlusest varajases ristiusus.

Peale selle võib lühendada rea näiteid kõigis osades, asendada neid teiste näidetega, mida leidub ajalugu käsitlevas kirjanduses või tänapäeva perioodilises ajakirjanduses.

Materjali lühendamisel tuleb lektoril rangelt kinni pidada loengu eespool näidatud ülesannetest. Ühtki neist ülesannetest ei või jätta täitmata. Erilist tähelepanu tuleb pöörata ristiusu tekkimise sotsiaalsete ja majanduslike põhjuste valgustamisele ning ristiusu reaktsioonilise osa tänapäeva tingimustes paljastamisele.

Lähtudes neist meetoodilistest juhenditest ja õppinud tundma soovitatavat kirjandust, töötab lektor välja oma loengu ühe või teise variandi. Loengu viimast osa võib rikastada konkreetsete kohalike näidetega, mis tõendavad religioosete igandite kahjulikkust kommunistlikus ülesehitustöös.

KIRJANDUS

K. Marx, «Reini žurnalisti» kommunism. K. Marx ja F. Engels, Teosed, V kd., lk. 173—174 (v. k.).

F. Engels, Bruno Bauer ja varajane ristiusk. K. Marx ja F. Engels, Teosed, XV kd., lk. 602—611 (v. k.).

F. Engels, Varajase ristiusu ajaloo. K. Marx ja F. Engels, Teosed, XVI kd., 2. osa, lk. 409—431 (v. k.).

F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1951, lk. 91—92 ja 279—280.

F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn, 1946, lk. 146—151.

F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn, 1946, lk. 49—52.

V. I. Lenin, Sotsialism ja usk. Teosed, 10. kd., Tallinn, 1952, lk. 64—68.

V. I. Lenin, Riik ja revolutsioon. Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1946, lk. 132.

V. I. Lenin, Võitleva materialismi tähtsusest. Teosed, 33. kd., lk. 201—210 (v. k.).

J. V. Stalin, Oktoobrirevolutsioon ja keskkihtide küsimus. Teosed, 5. kd., Tallinn, 1948, lk. 337.

J. V. Stalin, Lenini surma puhul. Teosed, 6. kd., Tallinn, 1948, lk. 48—49.

J. V. Stalin, Jutuajamine ameerika tööliste esimese delegatsiooniga. Teosed, 10. kd., Tallinn, 1950, lk. 129—130.

Jem. Jaroslavski, Kuidas sünnivad, elavad ja surevad jumalad. Riiklik Usuvastane Kirjastus, Moskva, 1938.

S. I. Kovaljov, Ristiusu tekkimine, Leningrad, 1951.

A. B. Ranovitš, Varajane ristiusk. Kogumik «Religiooni ja ateismi ajaloo küsimusi». NSV Liidu Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1950, lk. 249—281 (v. k.).

---

85 kop.

A

20032

i

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01132839 2